

บทที่ ๒

ความเป็นมาของธุดงค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ธุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติพิเศษในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ได้บังคับให้ปฏิบัติ การปฏิบัติอยู่ที่ความสมัครใจของแต่ละบุคคล เพราะธุดงค์นี้ไม่ได้บัญญัติไว้ในพระวินัยโดยตรงหรือเป็นข้อบังคับให้ปฏิบัติ การปฏิบัติธุดงค์วัตรนั้นจะช่วยส่งเสริมการปฏิบัติสมาธิให้เจริญได้รวดเร็วขึ้น และนอกจากนี้ธุดงค์วัตรยังเป็นข้อวัตรที่พระอริยสงฆ์ทั้งหลายท่านได้พากันปฏิบัติ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาความเป็นมาของธุดงค์ ความหมายของธุดงค์และรายละเอียดเกี่ยวกับธุดงค์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๑ ความหมายของธุดงค์

คำว่า “ธุดงค์” ในภาษาบาลีคือ ธุดังคะ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส, องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส หมายถึง เจตนาความตั้งใจขัดเกลากิเลส, เจตจำนงค์ความตั้งใจที่ทำให้ละกิเลสได้ธุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติเป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกก็บินไปไหนก็ได้ มีไข้เพื่อสะสมหรือเพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง ถ้าทำเพื่อลาภ เพื่อชื่อเสียง ต้องอาบัติทุกกฏ^๑

คำว่า “ธุดงค์” ในภาษาไทย ใช้เรียก พระภิกษุแบกกลดเดินไปตามทางหรือเข้าป่าไปว่าเดินธุดงค์ หรือ ออกธุดงค์ เรียกภิกษุที่ปฏิบัติเช่นนั้นว่า พระธุดงค์ ธุดงค์ในภาษาไทยนี้จึงมีความหมายเฉพาะตัวตามประเพณีของพระวัดป่าของประเทศไทย ซึ่งต่างจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอยู่เป็นอย่างมาก เพราะธุดงค์ตามคัมภีร์นั้น ผู้ปฏิบัติไม่จำเป็นต้องเดินเที่ยวไปทั่วไม่จำเป็นต้องอยู่ป่า, ไม่มีการใช้กลด, ไม่รับเงินเตี้ยขาด^๒

ฎีกาเทวปุตตสังยุต กล่าวอธิบายไว้ว่า ธรรมคือธุดงค์ ชื่อว่าตบะ เพราะเผาผลาญความละโมภ ด้วยอำนาจแห่งตณฺหา ในหมวดธาคุมิจฺจุธาคูเป็นต้น ศีลชื่อว่าตบะ ในบทว่าตโป นี้พระอรรถกถาจารย์ว่า ยังอกุศลธรรมทั้งหลายให้เร่าร้อน^๓

^๑พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒๗๒.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗๒.

^๓ขุ.ชา.อ.(ไทย) ๘/๕๖๗/๒๒๓.

พระพุทธโฆสจารย์ ได้กล่าวความหมายแห่ง “ธุดงค์” ไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า “ธุดงค์ เป็นข้อปฏิบัติเพิ่มเติมที่เรียกว่า พรต”^๖ คำว่า “พรต” นั้น มีความหมายว่า [พรต] น. กิจวัตร, การปฏิบัติ; มรรยาท, เขตแห่งความประพฤติ, ธรรมเนียม, ประเพณี, การสมาทานหรือประพฤติตามลัทธิศาสนา, การจำศีล (เช่น การเว้นบริโภค เว้นเมถุนธรรม) ^๗ การสมาทานบริโภคอาหารอย่างเดียวเป็นนิตย์ (เช่น มธฺพรต คือ การสมาทานกินแต่น้ำผึ้ง); ข้อกำหนดการปฏิบัติทางศาสนาเพื่อข่มกายใจ มีศีลวินัยเป็นต้น เช่น บำเพ็ญพรต ทรงพรต ถือนพรต, เรียกผู้บำเพ็ญพรตว่า นักพรต. (ส. วรต; ป. วตต). ที่มา จากภาษาบาลีว่า วตต หรือ พรต^๘

คำว่า “พรต” [พรต] (สก. วรต; มค. วตต) น. กฎ, ข้อวัตรปฏิบัติ ตนให้เป็นผู้ประเสริฐขึ้น เรียกว่า บำเพ็ญพรต; มรรยาท, เขตแห่งความประพฤติ, ธรรมเนียม, ประเพณี, การประพฤติตามลัทธิศาสนา, การรักษาศีล เฉพาะในพระพุทธศาสนา ซึ่งปฏิบัติสูงกว่าศีล ๕ ขึ้นไปเรียกว่าพรตทั้งสิ้น เช่น การรักษาศีล ๘ การรักษาศีล ๑๐ ตลอดจนการบวชเป็นบรรพชิต เรามักจะเห็นศัพท์ที่ใช้ควบกันเสมอว่า ศีลพรต หรือ ศีลวัตร หมายถึง ศีล ๕ และข้อปฏิบัติที่สูงขึ้นไปกว่านั้น; การสมาทานบริโภคอาหารอย่างเดียวเป็นนิตย์ เช่น มธฺพรต คือ กินแต่น้ำผึ้ง พรตเป็นเพียงข้อเสนอ แนะนำไม่ใช่ข้อบังคับ กล่าวคือการปฏิบัติธุดงค์ นั้น เป็นการทำความมักน้อยและสันโดษ ซึ่งเป็นความผ่องแผ้วของศีล ให้บริบูรณ์^๙ เจตนาเป็นความดำริจะสมาทานใด เจตนาคือความดำริสมาทานนั้นนั่นแล ชื่อว่า ธุดงค์ คือเป็นเหตุอันขจัดกิเลส^{๑๐}

ธุดงค์ แปลว่า องค์แห่งธุดะ หมายถึงองค์แห่งบุคคลผู้มีกิเลสอันกำจัดแล้วอย่าง ๑ หมายถึงเอารธรรมเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่าง ๑^{๑๑}

แสง จันทรงาม ให้ความหมายธุดงค์ว่า “ธุดงค์ หมายถึง การปฏิบัติแบบตบะเบื้องต้น แต่ปฏิบัติเคร่งครัดยิ่งขึ้น เพื่อเผากิเลสให้เหือดแห้งเร็วเข้า ตัวอย่างเช่น แทนที่จะบริโภคอาหารวันละมือ ก็อาจจะบริโภค ๓ วันต่อมือ หรือถึง ๗ วันต่อมือก็มี แทนที่จะนอนวันละ ๘ ชั่วโมง อาจจะนอนวันละ ๑ - ๒ ชั่วโมง มีภิกษุบางองค์ที่ไม่นอนเลย คือไม่เอาหลังแตะพื้น ถ้าจำเป็นต้องหลับก็นั่งหลับ ในสมัยพุทธกาลมีพระบางองค์ไม่ยอมใช้จิวรสำเร็จรูป แต่ไปเที่ยวเก็บเศษผ้า ตามกองขยะ

^๖พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธโฆสจารย์, (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๓.

^๗เปลื้อง ณ. นคร, พจนานุกรม ไทย-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา. ๒๕๐๔), หน้า ๙๕.

^๘หมาวงศ์ ชาญบาลี, คัมภีร์พระวิสุทธิมรรค, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, ๒๕๖๖), หน้า ๒๓๗.

^๙กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ธรรมวิภาคบรรยาย สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นโท, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๒), หน้า ๒๘๑.

หรือผ้าห่อศพที่เขาทิ้งไว้ตามป่าช้า เอามาซัก ตัดเย็บ ย้อมทำเป็นจีวรใช้ มีพระบางองค์ไม่ยอมอยู่ในอาคารที่มีมุงมีบัง แต่ใช้ชีวิตอยู่ใต้ต้นไม้ตลอดเวลา^๙

พระโสณคณากรรณ (ระแบบ จูตญาโณ) ให้ความหมายของธุดงค์ว่า ธุดงค์ เป็นวัตรจริยาพิเศษ สำหรับช่วยในการขัดเกลากิเลสและปิดกั้นกระแสแห่งอารมณ์ ช่วยให้เป็นผู้สันโดษ มกน้อย ขึ้นเป็นข้อปฏิบัติที่ใครสมครใจจะทำหรือไม่ก็ได้ เพราะไม่ใช่กิจจำเป็น หรือวินัยที่ต้องปฏิบัติตามโดยส่วนเดียว แต่เป็นข้อที่ท่านแสดงไว้ สำหรับผู้ต้องการจะใช้วิธีนี้ เป็นอุบายวิธีในการขัดเกลากิเลสเท่านั้น ธุดงค์วัตรมีส่วนช่วยให้เกิดความมกน้อย สันโดษ ยินดีในสิ่งที่สังกัด ปราศจากความเพียรเพิ่มส่วนแห่งอริยธรรม คือ ศีล สมภาิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะให้สูงขึ้นได้วิธีหนึ่ง เช่นเดียวกับกุศลธรรมเหล่านี้ ๆ^๙

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต ป.ธ.๙) และคณะ กล่าวว่า ธุดงค์ หมายถึง อุบายวิธีเครื่องขัดเกลากิเลส ให้เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มกน้อยสันโดษ เพื่อความผ่องใสของศีลการถือธุดงค์นั้น เป็นจริยาวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ข้อบังคับให้ต้องปฏิบัติตามเหมือนวินัย แต่เป็นข้อปฏิบัติที่บัญญัติไว้ตามแต่ใครจะสมครใจถือปฏิบัติ และสำเร็จได้ตามการสมทาน คือด้วยการอธิษฐานใจหรือเปล่งวาจากล่าวคำสมทานเป็นข้อ ๆ ไป^{๑๐}

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต) กล่าวว่า ธุดงค์ แปลว่า องค์คุณ เป็นเครื่องกำจัดกิเลส องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส ธุดงค์เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมกน้อย สันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีการะมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกบินไปฉะนั้น มีใช้เพื่อสะสม หรือเพื่อลากสักการะและชื่อเสียง^{๑๑}

พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจกาโร ป.ธ.๕) วัดบวรนิเวศวิหาร กล่าวว่า ธุดงค์ เป็นวัตรจริยาพิเศษอย่างหนึ่ง ตามแต่ใครจะสมครถือ ไม่ใช่กิจจำเป็นคือจะถือก็ได้ เป็นองค์เครื่องกำจัดกิเลส ที่เป็นไปเพื่อสันโดษมกน้อย แม้ไม่ใช่ทางมัชฌิมาปฏิปทาโดยตรง แต่ก็ใช่อุบายที่จะให้สามารถละปฬิโพธ ๑๐ ได้ดี และยังบารมี ๓๐ ทศให้บริบูรณ์ เพื่อเข้ามัชฌิมาปฏิปทาที่แท้จริงได้ เพราะเป็นไป

^๙แสง จันทรงาม, **ศาสนศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๑), หน้า ๖๐.

^{๑๐}พระโสณคณากรรณ (ระแบบ จูตญาโณ) , **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, (กรุงเทพมหานคร : ศรีสมบัติการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๕๐๐.

^{๑๑}พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และ คณะ, **วิมุตติมรรค**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖ - ๓๙.

^{๑๒}พระธรรมกิตติวงศ์(ทองดี สุรเตโช), **คำวัด ๓**, พิมพ์ครั้งที่๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๕๑.

กับความระงับและความทรามผิวกาย ที่จะให้เป็นคนใจเด็ดมั่นคง ควรแก่การงานในหน้าที่และควรแก่การตรัสรู้^{๑๒}

พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่า คำว่า “ธุดงค์” หรือ “ธุดงค์วัตร” แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องขัดความมักมาก ย่อมมีความมุ่งหมายในอานิสงส์ ๒ ประการ โดยเจาะจง คือ ความไม่ยุ่งยากลำบากและความไม่ส่งเสริมกิเลส^{๑๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความหมายธุดงค์ว่า “ธุดงค์ คือ องค์คุณเครื่องกำจัดกิเลส, ข้อข้อปฏิบัติประเภทวัตร ที่ผู้สมัครใจจะพึงสมทานประพาสได้ เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความมักน้อยสันโดษเป็นต้น”^{๑๔}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ให้ความหมายของธุดงค์ ว่า ธุดงค์เป็นจริยาวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ตามแต่ใครจะสมัครถือ ไม่ใช่กิจจำเป็น บัญญัติขึ้นด้วยหมายจะให้เป็นอุบายขัดเกลากิเลส และเป็นไปเพื่อความมักน้อยสันโดษ^{๑๕}

คณาจารย์โรงพิมพ์เลียงเชียง ให้ความหมายของธุดงค์ว่า ธุดงค์ คือ องค์คุณเครื่องสลัดหรือกำจัดกิเลสเป็นจริยาวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ทรงบัญญัติเพื่อเป็นอุบายขัดเกลากิเลส ช่วยส่งเสริมความมักน้อยสันโดษ ผู้สมัครใจจะพึงสมทานประพาสได้ แต่ไม่ได้เป็นข้อบังคับว่าจะต้องปฏิบัติแล้วแต่จะสมัครใจ^{๑๖}

จากการศึกษาความหมายของธุดงค์ดังกล่าวมาพอจะประมวลได้ว่าคำว่าธุดงค์ก็คือ องค์คุณคือญาณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส หรือสมทานเจตนาอันเป็นเหตุแห่งการประพาสทำลายกิเลส เป็นเครื่องกำจัดธรรมอันเป็นข้าศึก มุ่งเพื่อทำลายกิเลสของตน เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และความเพียรด้วยข้อปฏิบัติ โดยการปฏิบัติเคร่งครัดขึ้นเพื่อเผากิเลสให้เหือดแห้ง เป็นอุบายขัดเกลากิเลส ส่งเสริมความเป็นผู้มักน้อยสันโดษ ยินดีในที่สุด ปราศจากความเพียรเพิ่มส่วนแห่งอริยธรรมคือศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะให้สูงขึ้นได้วิธีหนึ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ธุดงค์ ชื่อ ตบะ เพราะเผาผลาญความละโมภด้วยอำนาจแห่งตณหา แม้จะไม่ใช้ทางมัชฌิมาปฏิปทาโดยตรง แต่ก็

^{๑๒}พระญาณวโรดม (สนธิ์ กิจจาโร ป.ธ.๕), ประมวลปัญหาและเฉลย ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๗๙ - ๑๘๐.

^{๑๓}กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, คำสอนผู้บำชพรรษาเดียว ฉบับสมบูรณ์ของพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๙๒.

^{๑๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๔.

^{๑๕}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๙๗.

^{๑๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘.

อุปายเพื่อเข้าถึงมรรคมาปฏิบัติที่แท้จริงได้ เพราะเป็นการฝึกฝนตนเองอย่างเคร่งครัด ทำให้เป็นคนใจเด็ดมันคง ควรแก่การตรัสรู้ และธุดงค์นี้เป็นเพียงจริยาวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ไม่ใช่ข้อบังคับให้ต้องปฏิบัติตามเหมือนวินัย แต่เป็นข้อปฏิบัติที่บัญญัติไว้ตามแต่ใครจะถือปฏิบัติด้วยความสมัครใจ และสำเร็จได้ตามการสมาน

๒.๒ ธุดงค์ที่ปรากฏในพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าธุดงค์ที่มีมาในพระไตรปิฎกที่จริงแล้วมีเพียง ๘ ข้อเท่านั้น ซึ่งมีใจความว่า ธุดงค์เป็นวัตรแต่ไม่เป็นศีล มี ๘ ข้อ คือ ๑) ปิงสุกสิกังคธุดงค์ (สมาทานการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) ๒) เตจวิริกังคธุดงค์ (สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) ๓) ปิณฑปาตังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร) ๔) สปัตถาจาริกังคธุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับเป็นวัตร) ๕) ชลุปัจฉากัตติกังคธุดงค์ (สมาทานการห้ามภักตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร) ๖) อารัญญิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร) ๗) ยถาสันถติกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร) ๘) เนสัชชิกังคธุดงค์ (สมาทานการนั่งเป็นวัตร)^{๑๗} เมื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบกับธุดงค์วัตรที่มีมาในวิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคแล้วทำให้ทราบว่าธุดงค์วัตรที่เพิ่มเข้ามาในภายหลังนั้นได้แก่ ๑) เอกาสนิกังคธุดงค์ (สมาทานการนั่งฉ้น ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร) ๒) ปิตตปิณฑิกังคธุดงค์ (สมาทานการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร) ๓) รุกขมูลิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร) ๔) อัปโภกสิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร) ๕) โสสานิกังคธุดงค์ (สมาทานการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร)การที่มีการเพิ่มธุดงค์วัตรเข้ามาอีก ๕ ข้อนั้น พระอาจารย์คุณ ดิกขวิโร ได้ให้ความคิดเห็น

ไว้ว่า “อาจจะเป็นเพราะพระสาวกที่สมัครใจจะปฏิบัติธุดงค์ได้บัญญัติธุดงค์วัตร ๑๓ ข้อ เพิ่มขึ้นในภายหลัง หรือไม่ก็อาจจะเป็นเพราะพระพุทธรเจ้าทรงเห็นว่า ประชาชนในสมัยนั้นยังนิยมในการบำเพ็ญตบะทรมานร่างกายกันอยู่ทั่วไปในชมพูทวีป พระพุทธรองค์จึงทรงอนุโลมตามความนิยมของคนอินเดียที่ผลจากศาสนาพราหมณ์ คือถึงแม้จะหันมานับถือพุทธศาสนาแล้วแต่ก็ยังนิยมการบำเพ็ญแบบตบะของพราหมณ์อยู่ เพราะคนอินเดียในสมัยพุทธกาลเป็นพวกจิตนิยม ปฏิบัติทางจิตสมาธิและฌานกันเป็นทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว ก่อนที่จะหันมานับถือพระพุทธศาสนา”^{๑๘} ดังนั้นแสดงว่าเดิมทีนั้นธุดงค์วัตรมีเพียง ๘ ข้อเท่านั้น ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันว่ามี ๑๓ ข้อเกิดจากการบัญญัติเพิ่มเข้ามาในภายหลังของพระสาวกหรือพระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตให้มีการปฏิบัติ

^{๑๗} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๘๑/๖๐

^{๑๘} สุรศิลป์ ตันตยกุล, พลังจิต พลังธรรมพระปากระมลฐาน พระอาจารย์คุณ ดิกขวิโร, (กรุงเทพมหานคร :ปราชญ์ สำนักพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

กันอยู่แต่ไม่ได้มีการนำเอาไปรวมกับธุดงค์วัตร ๘ ข้อ จนเวลาผ่านไปหลังจากที่พระสัมมา สัมพุทธเจ้า ดับขันปรีณิพพานแล้วพระสาวกจึงได้นำเอาการปฏิบัติที่มีลักษณะใกล้เคียงกับธุดงค์ที่มีอยู่แล้วมาบัญญัติ และรวมเข้ากับธุดงค์อีก ๕ ข้อ จึงกลายมาเป็นธุดงค์ ๑๓ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงประเภทของธุดงค์ ดังต่อไปนี้

๒.๓ ประเภทของธุดงค์

ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุเป็นจำนวนมากปฏิบัติธุดงค์เป็นปกติโดยอาศัยอยู่ในป่า^{๑๙} ซึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้บังคับแต่อย่างไร แต่ให้ขึ้นอยู่กับอริยาศัยของแต่ละบุคคลที่ปรารถนาจะ ปฏิบัติธุดงค์^{๒๐} อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกไม่ได้แสดงวิธีปฏิบัติธุดงค์ไว้อย่างตรง ในพระวินัยปิฎก ปรากฏสิกขาบทและวัตรที่เกี่ยวข้องกับธุดงค์เท่านั้น พระสูตรต้นตอปิฎกปรากฏการปฏิบัติธุดงค์อยู่บ้าง แต่ก็ได้เป็นรูปแบบการปฏิบัติที่ชัดเจน ซึ่งเมื่อประมวลแล้วนักปราชญ์จัดหมวดหมู่หรือประเภทของ ธุดงค์มีทั้งหมด ๑๓ ประเภท ซึ่งเรียกว่า ธุดงค์ ๑๓ ประการ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธ์สามารถปฏิบัติได้อย่าง รวดเร็วในธุดงค์วัตรทั้ง ๑๓ ประการ แต่จะถืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ให้เหมาะกับจริตของตน ธุดงค์ ๑๓ มีดังนี้

๒.๓.๑ ประเภทที่ ๑ จำแนกโดยหมวดมี ๔ หมวดคือ

๑) หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ ธุดงค์ที่เกี่ยวกับจีวรประกอบด้วย ๑) ปิงสุกุลิกังคะ ใช้ เพียงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๒) เตจีวริกังคะ ใช้เพียงไตรจีวรเป็นวัตร

๒) หมวดที่ ๒ ปิณฑปาตปฏิสังยุตต์ ธุดงค์ที่เกี่ยวกับปิณฑปาตประกอบด้วย ๓) ปิณฑปาติกังคะ เทียบปิณฑปาตเป็นวัตร ๔) สปัตทานจาริกังคะ เทียบปิณฑปาตไปตามลำดับบ้านเป็น วัตร ๕) เอกาสนิกังคะ นั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร ๖) ปัตตปิณฑิกังคะ ฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ๗) ขลุปปิจฉาภตติกังคะ ห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร

๓) หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุตต์ ธุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะประกอบด้วย ๘) อารัญญิกังคะ อยู่ป่าเป็นวัตร ๙) รุกขมูลิกังคะ อยู่โคนไม้เป็นวัตร ๑๐) อัปโภกาสิกังคะ อยู่ในที่แจ้ง เป็นวัตร ๑๑) โสสานิกังคะ อยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๑๒) ยถาสันถติกังคะ อยู่ในเสนาสนะที่ท่านจัดให้ อย่างไรเป็นวัตร

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๒/๔๔๐.

^{๒๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๔/๑๕๗-๑๕๘.

๔) หมวดที่ ๔ วิริยปฏิสังยุตต์ รุตงค์ที่เกี่ยวกับความเพียรประกอบด้วย ๑๓) เนสัชชีกังคะ นั่งเป็นวัตร^{๒๑}

๒.๓.๒ ประเภทที่ ๒ จำแนกโดยปัจจัย มี ๒ ประเภท คือ

๑)อาศัยปัจจัย มี ๑๒ ประเภท ได้แก่ (๑) ปังสุกุลิกังครุดงค์ การทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (๒) เตจวิริกังครุดงค์ การทรงไตรจีวรเป็นวัตร (๓) ปิณฑปาตีกังครุดงค์ การเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (๔) สप्तานจาริกังครุดงค์ การเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร (๕) เอกาสนิกังครุดงค์ การนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร (๖) ปัตตปิณฑิกังครุดงค์ การฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร (๗) ชลุปัจฉากัตติกังครุดงค์ การห้ามภัตรที่นำมาถวายในภายหลังเป็นวัตร (๘) อารัญญิกังครุดงค์ การอยู่ป่าเป็นวัตร (๙) รุกขมูลิกังครุดงค์ การอยู่โคนไม้เป็นวัตร (๑๐) อัปโภกาสิกังครุดงค์ การอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (๑๑) โสสานิกังครุดงค์ การอยู่ป่าช้าเป็นวัตร (๑๒) ยถาสันถติกังครุดงค์ การอยู่เสนาสนะแล้วแต่จะจัดให้เป็นวัตร

๒)ไม่อาศัยปัจจัย มี ๑ ประเภท ได้แก่ (๑๓) เนสัชชีกังครุดงค์ การนั่งเป็นวัตร^{๒๒}

๒.๓.๓ ประเภทที่ ๓ จำแนกโดยย้อมี ๘ ประการคือ

๑) ปังสุกุลิกังครุดงค์ การทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๒) เตจวิริกังครุดงค์ การทรงไตรจีวรเป็นวัตร ๓) สप्तานจาริกังครุดงค์ ภิกษุผู้สมทานการเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร เท่ากับรักษาการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ๔) เอกาสนิกังครุดงค์ ภิกษุผู้สมทานการนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร เท่ากับรักษาการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร และการห้ามภัตรที่นำมาถวายในภายหลังเป็นวัตร ๕) อารัญญิกังครุดงค์ การอยู่ป่าเป็นวัตร ๖) อัปโภกาสิกังครุดงค์ ภิกษุผู้สมทานอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร เท่ากับรักษาการอยู่โคนไม้เป็นวัตร และการอยู่ในเสนาสนะแล้วแต่จะจัดให้เป็นวัตร ๗) โสสานิกังครุดงค์ การอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ๘) เนสัชชีกังครุดงค์ การนั่งเป็นวัตร^{๒๓}

๒.๓.๔ ประเภทที่ ๔ จำแนกโดยผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษา รุตงค์ ๑๓ ประเภทเมื่อจำแนกโดยผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษา รุตงค์แล้ว มี ๒ ประเภท คือ ๑) หมวดเสนาสนะ และ ๒) หมวดความเพียร ทั้งนี้ความเข้าใจของผู้ที่ยังไม่ได้ศึกษา รุตงค์ มีความเข้าใจว่า การปฏิบัติ รุตงค์ คือ การเข้าไปอยู่ป่าเพื่อเจริญสมณะและวิปัสสนากรรมฐานอย่างเคร่งครัด โดยมีกลดเป็นบริวาร

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๒ - ๑๓๓.

^{๒๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธโฆสาจารย์, (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพมหานคร : ประยูรพรินต์ติ้งจำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๐.

^{๒๓} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๗๔/๒๒๔-๒๒๕.

๒.๓.๕ ประเภทที่ ๕ จำแนกโดยบุคคล รุดงค์ ๑๓ ประเภทเมื่อจำแนกโดยบุคคลที่สามารถประพฤติปฏิบัติได้ แล้ว มีจำนวน ๔๒ คือ สำหรับภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี อุบาสก อุบาสิกา ก็มีจำนวนถึง ๔๒ โดยแยกเป็นรุดงค์ตามที่เหมาะสมสามารถปฏิบัติได้โดยไม่มีอุปสรรค คือ สำหรับภิกษุ ๑๓ สำหรับภิกษุณี ๘ สำหรับสามเณร ๑๒ สำหรับสิกขมานาและสามเณรี ๗ สำหรับอุบาสกและอุบาสิกา ๒๒๓

๒.๓.๖ ประเภทที่ ๖ จำแนกโดยข้อปฏิบัติ รุดงค์ ๑๓ ประเภทเมื่อจำแนกโดยข้อปฏิบัติที่ควรเสพและไม่ควรเสพ มี ๒ ประเภท คือ ๑) ข้อปฏิบัติที่ควรเสพ เมื่อผู้ปฏิบัติรุดงค์พิจารณาแล้วเห็นว่า ขณะที่ปฏิบัติรุดงค์กรรมฐาน มีความเจริญยิ่งขึ้น หรือจะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติรุดงค์ก็ตาม กรรมฐานก็มีแต่ความเจริญแต่ฝ่ายเดียว ก็ควรปฏิบัติรุดงค์ ทั้งนี้เพื่อบุญเคราะห์ชนรุ่นหลังได้มีแบบอย่างที่ดีงาม, หรือจะปฏิบัติรุดงค์หรือไม่ได้ปฏิบัติรุดงค์ก็ตาม กรรมฐานก็ไม่มี ความเจริญ ก็ควรปฏิบัติรุดงค์ ทั้งนี้เพื่อสร้างความคุ้นเคยและเพื่อสร้างเสริมอุปนิสัยติดตัวไปภพหน้า ๒) ข้อปฏิบัติที่ไม่ควรเสพ เมื่อผู้ปฏิบัติรุดงค์พิจารณาแล้วเห็นว่า ขณะที่ปฏิบัติรุดงค์กรรมฐานของตนมีแต่เสื่อมลงแต่ฝ่ายเดียว ก็ไม่ควรปฏิบัติรุดงค์^{๒๔}

๒.๔ วิธีปฏิบัติรุดงค์แต่ละประเภท

พระสังคีตการจารย์ ได้อธิบายวิธีปฏิบัติรุดงค์ไว้ใน อริยวงศ์สูตรว่า การปฏิบัติรุดงค์เป็นข้อปฏิบัติที่วงศ์พระอริยะได้ประพฤติปฏิบัติสืบทอดเป็นประเพณีมาจนถึงปัจจุบัน มีหลักการปฏิบัติ ๔ ประการ คือ ความสันโดษในจีวรตามมีตามได้, ความสันโดษในบิณฑบาตตามมีตามได้, ความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้, และความเป็นผู้ยินดีในการภาวนา^{๒๕} โดยแสดงวิธีปฏิบัติของวงศ์พระอริยะ ๔ ประการ กล่าวคือภิกษุผู้บำเพ็ญความสันโดษในจีวรตามมีตามได้ ชื่อว่า รักษาอัฐงค์หมวดจีวร ๒ ประเภท คือ ปังสุกุลิ๊งค์รุดงค์ การทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และเตจวิริงค์รุดงค์ การทรงไตรจีวรเป็นวัตร^{๒๖} ภิกษุผู้บำเพ็ญความสันโดษในบิณฑบาตตามมีตามได้ ชื่อว่า เป็นผู้รักษารัฐงค์หมวดบิณฑบาต ๕ ประเภท คือ ปิณฑปาตังค์รุดงค์ การเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร สปัตทานจาริ๊งค์รุดงค์ การเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนเป็นวัตร เอกาสนิ๊งค์รุดงค์ การนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร ปัตตปิณฑิ๊งค์รุดงค์ การฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร และขลุ๊ปจณภัตติ๊งค์รุดงค์ การห้ามภัตที่นำมาถวายภายหลังเป็นวัตร^{๒๗} ภิกษุผู้บำเพ็ญความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ ชื่อว่า เป็นผู้รักษารัฐงค์หมวดเสนาสนะ ๕ ประเภท คือ อารัญญิ๊งค์รุดงค์ การอยู่ป่าเป็นวัตร รุกขมูลิ๊งค์รุดงค์ การอยู่โคนไม้เป็น

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^{๒๕} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๒.

^{๒๖} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒๘/๙๖.

^{๒๗} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๓๕/๒๘/๑๐๐-๑๐๑.

วัตร อัปภากาสักกชฎงค์ การอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร โสสานิกังชฎงค์ การอยู่ป่าช้าเป็นวัตร และยถาสันถติกังชฎงค์ การอยู่ในเสนาสนะแล้วแต่จะจัดให้เป็นวัตรภิกษุผู้ยินดีในการภาวนา ชื่อว่า เป็นผู้รักษารุทงค์หมวดความเพียร คือ เนสัชชีกังชฎงค์ การนั่งเป็นวัตรวิธีการปฏิบัติรุดงค์ของวงศ์พระอรียะทั้ง ๔ หมวด คือ รุดงค์หมวดจิวร อธิบายด้วยความสันโดษด้วยจิวรตามมีตามได้ ๒๐ อย่าง, รุดงค์หมวดบิณฑบาต อธิบายด้วยความสันโดษในบิณฑบาตตามมีตามได้ ๑๕ อย่าง, รุดงค์หมวดเสนาสนะ อธิบายด้วยความสันโดษในเสนาสนะตามมีตามได้ ๑๕ อย่าง และรุดงค์หมวดความเพียร อธิบายด้วยความยินดีในการภาวนา

พระพุทธโฆสจารย์ ได้แสดงถึงผู้ที่ปรารถนาจะการสมาทานปฏิบัติรุดงค์ ควรไปหาครูอาจารย์ เพื่อขอคำแนะนำการปฏิบัติรุดงค์ ควรปฏิบัติ คือ เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังอยู่ ให้สมาทานในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วให้สมาทานในสำนักของพระมหาสาวก ถ้าพระมหาสาวกไม่มีแล้ว ให้สมาทานในสำนักของพระอรหันต์ เมื่อพระอรหันต์ไม่มีแล้ว ให้สมาทานในสำนักของพระอนาคามี พระสกทาคามี พระโสตาบัน พระมหาเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกสามปิฎก สองปิฎก หนึ่งปิฎก หรือนิกายเดียว หรือให้สมาทานในสำนักของพระอรรคถาจารย์ ถ้าพระอรรคถาจารย์ไม่มีแล้ว ให้สมาทานในสำนักของพระเถระผู้ทรงรุดงค์ เมื่อพระเถระผู้ทรงรุดงค์ไม่มีแล้ว ให้กวาดลานพระเจดีย์แล้วนั่งด้วยความเคารพพร้อมกับกล่าวคำสมาทานรุดงค์ โดยปฏิบัติเหมือนกับว่า สมาทานในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๒๘} จากนั้นผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิธีปฏิบัติรุดงค์แต่ละประเภทให้ละเอียดเพื่อความเข้าใจง่ายต่อไปดังนี้

๒.๔.๑ วิธีปฏิบัติปึงสุกุลิกังคะ ใช้เพียงผ้าปึงสุกุลเป็นวัตร

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของผ้าบังสุกุลคือ “ผ้าใดเป็นเหมือนผ้าที่สะสมด้วยขี้ฝุ่น ณ ที่นั้นๆ โดยที่ฟุ้งตกลงไป เพราะเหตุวางทิ้งไว้บนขี้ฝุ่น ณ ที่ใดที่หนึ่ง เช่น ถนน ป่าช้าและกองขยะมูลฝอย เป็นต้น ผ้านั้นชื่อว่าผ้าบังสุกุล”^{๒๙} อีกนัยหนึ่ง “ผ้าใดซึ่งภาวะที่น่าเกลียด คือ ถึงซึ่งภาวะที่น่าขยักแหยง เหมือนขี้ฝุ่น ผ้านั้นชื่อว่าผ้าบังสุกุล”^{๓๐}

พระราชญาณวิสิฐ และคณะ ได้ให้ความหมาย คำว่า “บังสุกุล หรือ ปึงสุกุล (ไม่ใช่บังสุกุล) แปลว่า ผ้าเปื้อนฝุ่นหรือผ้าที่น่าเกลียดเพราะเปื้อนเประอะไปด้วยฝุ่น”^{๓๑} หรือ “ผ้าที่ห่อศพที่เขาทิ้งตามป่าช้า มีทั้งคราบเลือด คราบน้ำเหลืองเหม็นคุ้งคาวไปหมด” ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นผ้าที่ถูก

^{๒๘} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๘-๘๙

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๕.

^{๓๑} พระราชญาณวิสิฐ และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๐.

ทั้งไม่มีใครต้องการ ภิกษุต้องนำมาทำความสะอาด ลวกน้ำร้อน ตากแดดให้แห้ง นำมาเย็บ ทำความสะอาดอีกครั้ง ย้อมสีด้วยเปลือกไม้ อธิษฐานใช้เป็นจีวร

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าผ้าบังสุกุลมี ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือ ผ้าบังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของและผ้าบังสุกุลที่ประชาชนถูกทิ้งไว้ ๑) ผ้าบังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของ ได้แก่ ผ้าที่เก็บจากป่าช้า จากกองหยากเยื่อ จากท้องถนนหรือข้างทาง นำมาตัด ย้อมเย็บเข้าด้วยกันจนสำเร็จสมบูรณ์แล้วใช้สอย ๒) ผ้าบังสุกุลที่ประชาชนทิ้งไว้ ได้แก่ เศษผ้าขาด ถูกวัวควายกัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ถูกหนูแทะ หรือถูกไฟไหม้ และเขาโยนทิ้งไป ผ้าห่อซากศพและผ้าของฤๅษีที่เขาโยนทิ้งไว้

๑) การสมาทาน การสมาทานสำเร็จได้ด้วยการอธิษฐานในใจหรือด้วยการเปล่งวาจาในคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ ๑) คหบดีทานจีวร ปฏิบัติปามี ข้าพเจ้าขอปฏิเสศผ้าจีวรที่คหบดีถวาย หรือ ๒) ปัสกุलगค์ สมายามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาองค์แห่งภิกษุผู้มีอันทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติการที่จะปฏิบัติตรงค้ำใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตรนั้นภิกษุจะต้องมีการสมาทานก่อนแล้วจึงปฏิบัติด้วยการอธิษฐานในใจหรือเปล่งวาจา จะสมาทานทั้งสองแบบหรือเลือกแบบใดแบบหนึ่งก็ได้^{๓๒}

๒) กรรมวิธี เมื่อภิกษุได้สมาทานตรงค้ำแล้ว นำเอาผ้าชนิดใดชนิดหนึ่งในบรรดาผ้า ๒๓ ชนิด เหล่านี้คือผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้า ผ้าที่ตกอยู่ในตลาด ผ้าที่เขาทิ้งไว้ตามถนน ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ กองขยะมูลฝอย ผ้าเช็ดครรภ์ ผ้าที่เขาใช้อาบน้ำมันต์ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ที่ท่า ผ้าที่คนเขาไปป่าช้าแล้วกลับมาทิ้งไว้ ผ้าที่ถูกไฟไหม้ ผ้าที่โคขย้า ผ้าที่ปลวกกัด ผ้าที่หนูกัด ผ้าที่ขาดกลาง ผ้าที่ขาดชาย ผ้าที่เขาเอามาทำธง ผ้าที่เขาวงล้อมจอมปลวก ผ้าของสมณะ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ ที่อภิเชก ผ้าที่เกิดด้วยฤทธิ์ ผ้าที่ตกอยู่ในทาง ผ้าที่ลมพัดไป ผ้าที่เทวดาถวาย และผ้าที่คลื่นซัดขึ้นบก^{๓๓} นำผ้าที่ได้มาฉีกเอาส่วนที่เสียทั้งส่วนที่ดีนำไปทำความสะอาด ทำเป็นจีวรแล้วนำมาใช้ในบรรดาผ้าทั้ง ๒๓ ชนิดนั้น เพื่อให้เข้าใจความหมายของผ้าแต่ละชนิดได้อย่างชัดเจน ดังนั้นจึงต้องมีการอธิบายความหมายเพิ่มเติม ดังนี้

- ๑) โสสานิกะ ได้แก่ ผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้า
- ๒) ปาปณิกะ ได้แก่ ผ้าที่ตกอยู่ที่ประตูตลาด
- ๓) ฤถียโจพะ ได้แก่ ผ้าที่ผู้ต้องการบุญทั้งหลายทิ้งไว้ที่ถนนรถ โดยทางช่อง

หน้าต่าง

- ๔) สังการโจพะ ได้แก่ ผ้าที่คนเขาทิ้งไว้ ณ ที่ขยะมูลฝอย

๕) โสตถียะ ได้แก่ ผ้าที่เขาใช้เช็ดมณฑปแห่งครรภ์แล้วทิ้งไว้ ได้ยินมาว่า มารดาของท่านดิสสะอำมาตย์ ได้ให้คนเอาผ้ามีราคาเรือนร้อยมาเช็ดมณฑปแห่งครรภ์ แล้วให้เอาไปทิ้งไว้ ณ

^{๓๒} พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๐.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

ถนนชื่อ ตาลเวฬุคคา (ถนนรชื่อนี้ มีอยู่ในตำบลบ้านซื่อมหาคามในสมัยนั้น ณ ประเทศลังกา) ด้วยมีความประสงค์ว่า ภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติทั้งหลายจักได้เอาไปทำจีวร ภิกษุทั้งหลายก็พากันเก็บเอาไป

๖) นหฺนโจพะ ได้แก่ ผ้าซึ่งคนทั้งหลายอันพวกหมอมณีคลุมให้รดน้ำมนต์เพียกทั่วทั้งตัวทิ้งไว้แล้วหลีกหนีไป ด้วยถือว่าเป็นผ้ากาลกิณี

๗) ติตถโจพะ ได้แก่ ผ้าเก่าๆที่เขาทิ้งไว้ที่ท่าอาบน้ำ

๘) คตปัจจาตตะ ได้แก่ ผ้าที่พวกมนุษย์ใช้ไปป่าช้า ครึ่งกลับมาอาบน้ำแล้วทิ้งไว้

๙) อัคคิทัตตะ ได้แก่ ผ้าที่ถูกไหม้ไปแถบหนึ่งพวกมนุษย์ย่อมทิ้ง

๑๐) โคขายิตตะ ได้แก่ ผ้าที่โคขย้าแล้ว เป็นต้นนั้น มนุษย์ทั้งหลายย่อมทิ้ง

๑๑) ผ้าที่ปลวกกัด ๑๒) ผ้าที่หนูกัด ๑๓) ผ้าขาดกลาง ๑๔) ผ้าขาดชาย

๑๕) ธชาหฺนุวะ ได้แก่ ผ้าที่คนเขาเมื่อจะขึ้นเรือเอามาผูกทำเป็นธงขึ้นไว้ในเมื่อล่องเลยทัศนวิสัยของคนเหล่านั้นไปแล้ว จะเอาธงนั้นมาก็สมควร แม้ผ้าที่เขาเอามาผูกทำเป็นธงปักไว้ในยุทธภูมิในเมื่อกองทัพทั้งสองฝ่ายผ่านพ้นไปแล้ว จะเก็บเอาธงนั้นมาก็สมควร

๑๖) ญุปจีวระ ได้แก่ ผ้าที่เขาใช้ทำพิธีกรรมเอาไปวงล้อมจอมปลวกไว้

๑๗) สมณะจีวระ ได้แก่ ผ้าอันเป็นสมบัติของภิกษุ

๑๘) อาภิเสกิกะ ได้แก่ ผ้าที่เขาทิ้งไว้ ณ สถานที่อภิเษกของพระราชา

๑๙) อิทธิมยะ ได้แก่ ผ้าของเอหิภิกขุ

๒๐) ปนถิกะ ได้แก่ ผ้าที่ตกอยู่ในระหว่างทาง ผ้าใดที่พลันตกไปด้วยความพลอสติของพวกเจ้าของแล้ว ผ้าเช่นนั้นต้องรอไปสักพักหนึ่งแล้วจึงค่อยเก็บเอา

๒๑) วาตาหฺนุวะ ได้แก่ ผ้าที่ลมพัดไปตกในไกลที่ผ้าเช่นนั้นเมื่อไม่เห็นเจ้าของจะเก็บเอาไปก็สมควร

๒๒) เทวทัตติยะ ได้แก่ ผ้าที่เทวดาทั้งหลายถวาย เหมือนอย่างถวายแก่พระ อนุรุทธเถระ

๒๓) สามุทฺทียะ ได้แก่ ผ้าที่คลื่นสมุทรทั้งหลายซัดขึ้นไว้บนบก^{๓๔} ผ้าทั้ง ๒๓ ชนิดนั้นล้วนเป็นผ้าที่ไม่มีเจ้าของหรือไม่มีใครต้องการหรือเป็นผ้าที่เขาทิ้งแล้วทิ้งสิ้น จึงสามารถนำเอามาทำเป็นจีวรใช้ได้ นอกจากนั้นผ้าใดที่หายกเขาถวายแก่สงฆ์ด้วย คำว่า สัมมสฺส เทม หรือผ้าที่ภิกษุทั้งหลายเที่ยวขอได้มา หรือผ้าที่เกิดขึ้นประจำเสนาสนะ ผ้าเหล่านั้นจัดเป็นผ้าบังสุกุลไม่ได้ “เพราะผ้าบังสุกุลที่ภูคนั้นต้องเป็นผ้าที่ถูกทิ้ง หรือวางทอดไว้ที่ใดที่หนึ่งโดยไม่ต้องประเคนและไม่กล่าวถวายแก่สงฆ์”^{๓๕}

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

^{๓๕} พระราชญาณวิสิฐ และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, หน้า ๔๓.

ซึ่งสามารถกระทำได้โดย “ทายกต้องนำผ้าบังสุกุลมาทอดวางไว้ ณ ที่ใกล้เท้าของภิกษุ แล้วภิกษุนั้นก็เอาไปถวายโดยทอดวางไว้ ณ ที่ใกล้เท้าของภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเหมือนอย่างเดียวกัน ผ้านั้นจัดเป็นผ้าบริสุทธ์สองฝ่าย”^{๓๖} คือเป็นผ้าที่ผู้ให้มิได้กล่าวคำถวายแก่สงฆ์และผู้รับมิได้ขอและไม่ได้รับประเคน จึงเป็นผ้าที่บริสุทธ์ทั้งสองฝ่าย

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน จีวรที่เป็นผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้ายแพร ผ้าขนสัตว์ และอื่นๆ ที่ชาวบ้านถวาย ถ้าภิกษุจะรับประเคนก็ได้ ย่อมไม่ขาดจากการสมาทาน^{๓๗} เพราะไม่ได้นำมาใช้

๔) ระดับการปฏิบัติ การที่ภิกษุจะปฏิบัติใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร สามารถแบ่งประเภทแห่งภิกษุผู้ปฏิบัติออกเป็น ๓ ระดับ ด้วยกันคือ

(๑) ชั้นอุกฤษฏ์ ภิกษุรับเอาเฉพาะผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้าเท่านั้น

(๒) ชั้นกลาง ภิกษุผู้รับเอาผ้าที่ทายกถวายทอดไว้ด้วยความประสงค์ว่าบรรพชิตทั้งหลายจักเก็บเอาไป

(๓) ชั้นต่ำ ภิกษุผู้รับเอาผ้าที่ทายกถวายโดยวางทอดไว้ ณ ที่ใกล้เท้า^{๓๘}

๕) ประเภท ภิกษุผู้ถือใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ

(๑) เพราะเป็นผู้เขลาและเป็นผู้มกมายจึงทรงผ้าบังสุกุล

(๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงทรงผ้าบังสุกุล

(๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงทรงผ้าบังสุกุล

(๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทเจ้า พระสาวกของพระพุทเจ้าสรรเสริญจึงทรงผ้าบังสุกุล

(๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเยียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการทรงผ้าบังสุกุลมีประโยชน์อันงามนี้จึงถือทรงผ้าบังสุกุล^{๓๙} ภิกษุผู้ถือใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตรทั้ง ๕ จำพวกที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ๔ จำพวกแรกเป็นการทรงผ้าบังสุกุลของภิกษุที่เต็มไปด้วยกิเลส ไม่ได้เป็นไปเพื่อขัดเกลากิเลส พระพุทเจ้าไม่ได้ทรงสรรเสริญ ส่วนในพวกที่ ๕ ทำไปเพื่อให้ตนเป็นผู้มกน้อย สันโดษ ขัดเกลากิเลส จึงเป็นที่สรรเสริญของพระพุทเจ้าและพระสาวก

๖) ความสิ้นสุดแห่งธาตุ ในบรรดาบังสุกุลิกภิกษุ ๓ ประเภทนั้น จะถือว่าสิ้นสุดหรือถูกทำลายเมื่อภิกษุผู้สมาทานรับประเคนผ้าที่คฤหัสถ์ถวาย^{๔๐} แล้วนำมาใช้

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๐-๙๒.

^{๓๗} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๖.

^{๓๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโนและคณะ, อริยวินัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖๗.

^{๓๙} คณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ธรรมวิภาค, (กรุงเทพมหานคร : เลี้ยงช้าง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๒.

๗) **อานิสงส์** อานิสงส์ในธุดงค์วัตรใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตรมีดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ภิกษุผู้ใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตรนั้น ชื่อว่า เป็นผู้มีความประพฤติปฏิบัติสมควรแก่ปัจจัยอันเป็นเครื่องอาศัย

(๒) เป็นการดำรงตนไว้ในอริยวงศ์ประการที่หนึ่ง (คือ ความสันโดษในจีวร)

(๓) ไม่เป็นทุกข์ในการรักษา

(๔) ไม่มีพฤติการณ์เป็นที่เกะอาศัยของผู้อื่น

(๕) ไม่หวาดกลัวด้วยโจรภัย

(๖) ไม่เป็นการบริโภคด้วยตัณหา

(๗) มีบริวารเหมาะสมแก่สมณสาธูป

(๘) เป็นผู้มียปัจจัยเหมือนดังพระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญไว้ว่า ปัจจัยเหล่านั้น เป็นสิ่งเล็กน้อยด้วยหาได้ง่ายด้วย หาโทษมิได้ด้วย^{๔๐}

(๙) เป็นผู้เป็นที่น่าเลื่อมใส

(๑๐) เป็นการเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติให้เจริญยิ่งขึ้น

(๑๑) เป็นการสำเร็จผลแห่งคุณมีความเป็นผู้มกน้อย เป็นต้น

(๑๒) เป็นการวางใจซึ่งทิฏฐานุคติแก่มวลชนในภายหลัง^{๔๑}

จากอานิสงส์ทั้งหมดที่ได้กล่าวมาจะสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเด็น คือ ประเด็นที่หนึ่งอานิสงส์ที่เกิดขึ้นกับตัวของภิกษุที่ปฏิบัติเอง เช่น ไม่เป็นทุกข์ในการเก็บรักษาจีวรและมีบริวารเหมาะแก่การเป็นสมณะ เป็นต้น ส่วนประเด็นที่สองอานิสงส์ที่เกิดแก่บุคคลอื่น เช่น เป็นแบบอย่างให้แก่บุคคลรุ่นหลัง เป็นต้น

๒.๔.๒ เติจิวริกังคะ ใช้เพียงผ้าไตรจีวรเป็นวัตรธุดงค์วัตรข้อนี้ต่างจากพระวินัยบัญญัติ คือ พระวินัยบัญญัติทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าที่เกินไปจากผ้า ๓ ผืนที่เรียกว่าอดิเรกจีวรได้ แต่ไม่เกิน ๑๐ วัน เลยจากนั้นทรงอนุญาตให้ทำวิกัปเป็นของกลาง และในฤดูฝนทรงอนุญาตให้มีผ้าอาบน้ำฝนเพิ่มขึ้นได้อีกผืนหนึ่ง ตามคำทูลของนางวิสาขา แต่เมื่อพ้นฤดูฝนแล้วก็ทรงให้เลิกใช้ นอกจากนั้น เมื่อจำพรรษาแล้วยังมีอานิสงส์พรรษาและอานิสงส์กฐินให้เก็บผ้าเกิน ๓ ผืนไว้ได้ตามประสงค์จนหมดเขตอานิสงส์ ส่วนเติจิวริกังคะดังค์เป็นการใช้ผ้าเพียง ๓ ผืนเท่านั้น (ยกเว้นผ้าอังสะ) ไม่ว่าจะเป็นฤดูร้อน ฤดูฝนหรือฤดูหนาวก็ตาม และแม้จะได้อานิสงส์พรรษาหรืออานิสงส์กฐิน ก็คงอธิฐานใช้ผ้าเพียง ๓ ผืน

^{๔๐} อง จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒, ข. อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘.

^{๔๑} พระราชญาณวิสสุ และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๔๔.

เท่านั้นเป็นกิจวัตร^{๔๒} “ซึ่งผ้า ๓ ผืน คือ ผ้าสังฆาฏิ ผ้าอุตราสงค์และผ้าอังตราสก”^{๔๓} หรือที่เรียกทั่วไปว่า “ผ้าไตร” ที่ประกอบไปด้วยผ้าทาบจีวรและสบง

๒) การสมาทาน การสมาทานนั้นกระทำได้โดยการเปล่งวาจาหรือกล่าวในใจ จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ ๑) จตุตถจีวร ปฏิภุชปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสศผ้าผืนที่ ๔ ๒) เตจวิริกังค สมายิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาองค์แห่งภิกษุผู้ทรงไว้ซึ่งผ้า ๓ ผืนเป็นปกติการสมาทานจะว่ารวมกันทั้ง ๒ อย่างก็ได้^{๔๔} หรือจะว่าอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ย่อมเป็นอันบุคคลสมาทานเอาแล้วซึ่งเตจวิริกังคชุดังค

๓) กรรมวิธี ภิกษุผู้ที่จะสมาทานใช้เพียงผ้า ๓ ผืนเป็นปกตินั้น เมื่อได้ผ้าสำหรับทำจีวรมาแล้ว แต่ยังไม่สามารถที่จะทำจีวรได้ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากไม่สบาย หรือยังไม่มีผู้จัดการ หรือเครื่องมือไม่พร้อม เช่นเข็ม ด้าย เป็นต้น สามารถเก็บผ้าจีวรเหล่านั้นไว้ได้ ย่อมไม่เป็นโทษเพราะการสะสมเป็นเหตุ แต่ถ้าผ้าจีวรนั้นได้ทำการย้อมเสร็จแล้วจะเก็บไว้ต่อไปไม่สมควร ถ้าขึ้นเก็บไว้ก็จะกลายเป็นโจรชุดังค^{๔๕} คือ ผ้าที่ถูกภิกษุเก็บไว้นั้นจะกลายเป็นผ้าผืนที่ ๔ จึงไม่ควรเก็บไว้

๔) ข้อผ่อนปรนในการสมาทานชุดังค อติเรกจีวรที่เก็บไว้เกิน ๑๐ วัน จีวรกลิ่นและอติเรกจีวรทั้งหลายอื่นใช้เป็นผ้าคลุมเตียงนอนปูนอน (ปัจจุตถณ) ผ้าเช็ดตัว (คณทุปฏิจฉาติ) ผ้าเช็ดปาก (มุขปุณณ) ผ้าอาบน้ำฝน (วสสิกสาฎิก)ไม่ควรเก็บไว้^{๔๖} ถ้าเป็นของถวายที่ไม่มีตำหนิ ได้มาโดยมิได้ร้องขอหรือได้มาโดยทายกถวายเพื่อประโยชน์ในการใช้สอย ถ้าภิกษุใช้ผ้าเหล่านี้เพื่อความเหมาะสมก็เป็นอันว่าไม่ขาดจากการสมาทานเตจวิริกังค

๕) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของการใช้เพียงผ้า ๓ ผืน เป็นปกตินี้มี ๓ ระดับ^{๔๗} เหมือนกัน คือ (๑) ภิกษุผู้เตจวิริกชั้นอุกฤษฏ์ ถ้าอยู่ในเสนาสนะภายในบ้าน ต้องย้อมผ้าอังตราสกหรือผ้าอุตราสงค์ก่อน จึงนุ่งผ้าผืนที่ย้อมแล้วนั้น แล้วจึงทำการย้อมผืนอื่นนอกจากนี้ต่อไป แต่จะใช้ผ้าสังฆาฏินุ่งย้อมผ้าย้อมเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม เพราะเป็นธรรมเนียมของภิกษุห้ามนำผ้าสังฆาฏินุ่งแต่ถ้าใช้ห่มทำได้ ส่วนถ้าอยู่ในเสนาสนะป่า จะทำการชักย้อมพร้อมกับ ๒ ผืนก็ได้ แต่จะต้องนั่งอยู่ใกล้ๆกับผ้าที่ย้อมเพื่อว่าถ้ามีใครมาเห็นจะสามารถดึงเอาผ้ามาปกปิดได้ทันทั่วทั้ง (๒) ภิกษุผู้เตจวิริกชั้นกลาง จะนุ่งหรือจะห่มผ้าสำหรับใช้นุ่งห่ม ซึ่งมีอยู่ประจำในโรงย้อมผ้า แล้วทำการย้อมผ้า (๓) ภิกษุผู้เตจวิริกชั้นต่ำ จะขอยืมผ้าของภิกษุผู้ที่สนิทสนมกันมานุ่งหรือห่มแล้วทำการย้อมผ้า

^{๔๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๕.

^{๔๓} พระราชญาณวิสสุ และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, หน้า ๔๕.

^{๔๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๔๖} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖.

^{๔๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๕.

แม้ผ้าปูลาดก็ใช้ได้แต่ไม่ควรขอยืมใช้เป็นประจำคือ ขอยืมได้เป็นบางครั้งบางคราวเท่านั้นการปฏิบัติของทั้ง ๓ ระดับนั้นเป็นการปฏิบัติที่ต้องใช้ผ้าเพียงสามผืนเท่านั้น แม้จะมีการอนุโลมให้บ้างในบางระดับแต่ก็เป็นผ้าที่มีใช้ของภิกษุผู้ที่ทรงผ้าสามผืนเป็นวัตร

๖) ประเภท ภิกษุผู้ถือใช้เพียงผ้าสามผืนเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ (๑) เพราะเป็นผู้เขลา เพราะเป็นผู้มกมายจึงทรงผ้าสามผืน (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงทรงผ้าสามผืน (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงทรงผ้าสามผืน (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงทรงผ้าสามผืน (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลาคความเจียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการ ทรงผ้าสามผืนมีประโยชน์อันงามนี้จึงถือทรงผ้าสามผืน^{๔๘} ประเภทของภิกษุผู้ถือใช้เพียงผ้าสามผืนเป็นวัตรทั้ง ๕ ประเภทที่กล่าวมา ประเภทที่ ๕ เป็นประเภทที่ปฏิบัติได้ถูกต้องตรงกับจุดประสงค์ของการปฏิบัติตรงควัตรอย่างแท้จริง

๗) ความสิ้นสุดแห่งจุดตั้ง ภิกษุผู้ใช้เพียงผ้าสามผืนเป็นวัตรจะถือว่าสิ้นสุด เมื่อภิกษุใช้สอยผ้าผืนที่ ๔^{๔๙}

๘) อานิสงส์ อานิสงส์ของการปฏิบัติตรงคือใช้เพียงผ้าสามผืนเป็นวัตร มีดังต่อไปนี้^{๕๐} คือ (๑) ภิกษุผู้ใช้เพียงผ้า ๓ ผืน ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าสันโดษยินดีด้วยผ้าเครื่องรักษาร่างกาย ซึ่งเปรียบการถือเอาผ้าไปของภิกษุว่ามีอาการเหมือนการบินไปของนก (๒) ความเป็นผู้มีงานน้อย คือการงานในการซักผ้า ดูแลผ้าและทำความสะอาดผ้า (๓) งดเว้นจากการสะสมผ้า (๔) ความเป็นผู้มีพฤติกรรมเบาไม่หนักด้วยภาระที่เกี่ยวกับผ้า (๕) เป็นอันละเสียได้ซึ่งความละโมภในอติเรกจิ๋ว ผ้าที่เหลือเพื่อเกินความจำเป็น (๖) ความเป็นผู้มีคุณสมบัติขัดเกลากิเลสเพราะเป็นผู้กระทำพอดีในไตรจีวร (๗) เป็นอันสำเร็จผลแห่งคุณมีความเป็นผู้มกน้อย เป็นต้น

คุณทั้งหลายมีอาทิตั้งพรรณนามานี้ ย่อมสำเร็จบริบูรณ์ ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต ละความโลภในผ้าอันเหลือเพื่อ งดเว้นการสะสม ทรงไว้เพียงไตรจีวร ย่อมรู้สแห่งความสุขอันเกิดแต่ความสันโดษภิกษุผู้ประเสริฐมีเพียงไตรจีวรประสงค์ที่จะจาริกไปไหนก็สะดวกสบาย เหมือนอย่างนกที่มีแต่ปีกบิน ไ ป ไหนมาไหนก็สะดวก

^{๔๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโนและคณะ, อริยวินัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖๗.

^{๔๙} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเชียง, ธรรมวิภาค หนังสือนักธรรมชั้นโท ฉบับมาตรฐาน มจร การชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔๓.

^{๕๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๕.

๒.๔.๓ ปิณฑปาติกังคะ เทียบบิณฑบาตเป็นวัตร คำว่า บิณฑบาต ในทางพระพุทธศาสนานั้นมีผู้ได้ให้ความหมายไว้ โดยมีการอธิบายในลักษณะที่เหมือนกันบ้างและต่างกันบ้างตามความรู้ที่ตนได้ศึกษาและได้พบเห็นมา ดังนั้นในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาความหมายของการบิณฑบาต ซึ่งมีผู้ได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายของคำว่า บิณฑบาต หมายถึง อาหารที่ใส่ลงในบาตรพระ อาหารถวายพระ^{๕๑} พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของคำว่า บิณฑบาต ตามตัวพยัญชนะแปลว่า การตกลงแห่งก้อนข้าว แต่โดยความหมายของคำนี้แล้วมีความหมายมากกว่านั้น หมายถึง การที่พระภิกษุไม่ต้องหุงหาอาหารเอง ไม่สร้างครัวเอง ไม่ให้เก็บสะสมอาหาร ให้ภิกษุอาศัยอาหารบิณฑบาต^{๕๒} พระสุริยนต์ ทสสนีโย (น้อยสงวน) ได้ให้ความหมายของบิณฑบาต หมายถึงกิจวัตรของพระภิกษุสามเณร โดยการออกเดินถือบาตรเพื่อรับการถวายภัตตาหารหรือสิ่งของจากชาวบ้านในเวลาเช้า เรียกว่า การออกบิณฑบาต ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตเอาไว้ว่าการบิณฑบาต เป็นกิจวัตรของพระภิกษุสามเณรพึงปฏิบัติ โดยมีการประพจน์ปฏิบัติกันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญว่าการบิณฑบาตเป็นกิจวัตรอันประเสริฐเรียกว่า “การโปรดสัตว์” การออกบิณฑบาตจึงถือว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่ง^{๕๓} กล่าวโดยสรุปแล้ว บิณฑบาต สามารถแบ่งการให้ความหมายออกเป็น ๒ ลักษณะ คือลักษณะแรกเป็นการตกลงแห่งก้อนข้าวหรืออาหารที่ถูกใส่ลงในบาตรเพื่อถวายแก่พระภิกษุ และลักษณะที่สองเป็นกิจวัตรที่พระภิกษุ สามเณรจะต้องทำเป็นกิจวัตรประจำ เนื่องด้วยต้องเลี้ยงชีพด้วยการบิณฑบาตและยังเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่เรารู้จักกันดีคือ การบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์

๑) การสมาทาน ปิณฑปาติกังคะดรงคัมภีร์คำสมาทาน ๒ แบบด้วยกัน คือ (๑) อติเรกลาภปฏิบัติปามี ข้าพเจ้าขอปฏิเสธลาภอันฟุ่มเฟือย (๒) ปิณฑปาติกังคะ สมาทียามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้มีอันเกี่ยวบิณฑบาตเป็นธรรมเนียมภิกษุที่ต้องการสมาทานปฏิบัติเกี่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร สามารถสมาทานได้โดยการกล่าวในใจหรือกล่าวเปล่งวาจา ตามคำสมาทานที่กล่าวมาแล้วนั้นจะทำการกล่าวทั้ง ๒ แบบหรือเลือกแบบใดแบบหนึ่งก็ได้

^{๕๑}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๗,

^{๕๒}พุทธทาสภิกขุ, **คำสอนสำหรับผู้บวชใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๒๓), หน้า ๕๒.

^{๕๓}พระสุริยนต์ ทสสนีโย (น้อยสงวน), “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นธรรมเนียมนั้น จะยินดีภัต ๑๔ อย่างเหล่านี้ไม่ได้ คือ^{๕๔} (๑) สังฆภัต ภัตที่เขาถวายสงฆ์ (๒) อุทเทศภัต ภัตที่เขาถวายเจาะจง (๓) นิมนต์นภัต ภัตที่เขาถวายด้วยการนิมนต์ (๔) สลากภัต ภัตที่เขาถวายด้วยสลาก (๕) ปกขิกภัต ภัตที่เขาถวายประจำปักษ์ (๖) อุโปสถิกภัต ภัตที่เขาถวายประจำวันอุโบสถ (๗) ปาฏิปติกภัต ภัตที่เขาถวายในวันขึ้นค่ำหนึ่งหรือแรมค่ำหนึ่ง (๘) อาคันตุกภัต ภัตที่เขาถวายแก่พระอาคันตุกะ (๙) คมิกภัต ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้เตรียมจะเดินทาง (๑๐) คิลานภัต ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุอาพาธ (๑๑) คิลานุปัฏฐากภัต ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้ปัฏฐากภิกษุอาพาธ (๑๒) วิหารภัต ภัตที่เขาหุงต้มขึ้นในวัด (๑๓) ธูรภัต ภัตที่เขาถวาย ณ ที่บ้านใกล้เรือนเคียง (๑๔) วารกภัต ภัตที่เขาผลัดกันถวายโดยวาระ

แต่ถ้าภัตทั้งหลายที่กล่าวมาเขาถวายโดยมิได้ระบุชื่อโดยมีนัยว่า ขอนิมนต์ท่านทั้งหลายรับสังฆภัต แต่ระบุเพียงว่า ของสงฆ์จงรับภิกษา ณ ที่บ้านของพวกข้าพเจ้า แม้ท่านทั้งหลายก็ขอนิมนต์ไปรับภิกษาด้วยเช่นนี้ ซึ่งการยินดีภัตเหล่านั้นของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเป็นการสมควร

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน การฉันอาหารที่ถวายสงฆ์ (สงฆภตต) อาหารประจำ (นิจฺจภตต) อาหารมีสลาก (สลากภตต) อาหารถวายเป็นรายปักษ์ (ปกฺขิกภตต) อาหารถวายในวันอุโบสถ (อุโปสถภตต) อาหารที่ถวายเป็นคณะ (คณภตต) และอาหารที่ถวายเป็นอนุสรณ์แก่อาราม (วิหารภตต) เพื่อความเหมาะสมไม่เป็นการขาดการสมาทานบิณฑบาตถึงกะ^{๕๕} เพราะสามารถถือได้ว่าเป็นอาหารบิณฑบาตเนื่องจากการนำก้อนข้าวและอาหารมาถวายที่วัด โดยไม่ต้องออกเที่ยวบิณฑบาต

๔) ระดับการปฏิบัติ ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรมี ๓ ระดับ คือ^{๕๖} (๑) บิณฑบาตภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ จะรับภิกษาที่เขานำมาถวายข้างหน้าหรือข้างหลังก็ได้ แม้เมื่อพวกทายกซึ่งอยู่ประตูบ้านที่ตนไปถึงขอรับบาตรจะให้บาตรก็ได้หรือจะรับภิกษาที่พวกทายกกลับไปนำมาถวายก็ได้ แต่ในวันนั้นเมื่อนั่งแล้วย่อมไม่รับภิกษาอื่น (๒) บิณฑบาตภิกษุชั้นกลาง ในวันนั้นถึงจะนั่งแล้วก็รับภิกษาอื่นอีกได้ แต่จะรับนิมนต์รับภิกษาเพื่อวันพรุ่งนี้ไม่ได้ (๓) บิณฑบาตภิกษุชั้นต่ำ จะรับนิมนต์รับภิกษาเพื่อวันพรุ่งนี้ก็ได้หรือเพื่อวันต่อไปก็ได้ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรในระดับที่ ๒ และ ๓ จะมีข้อเสียคือขาดความสะดวกสบายและขาดความเป็นอิสระเสรีในการบิณฑบาตเพราะว่าได้รับนิมนต์รับภิกษาของวันพรุ่งนี้ไว้แล้ว

^{๕๔} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๗.

^{๕๕} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖.

^{๕๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๗-๙๘.

๕) ประเภท ประเภทภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ^{๕๗} (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้ม่งายจึงเที่ยวบิณฑบาต (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงเที่ยวบิณฑบาต (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงเที่ยวบิณฑบาต (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าพระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงเที่ยวบิณฑบาต (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลาคความเจีบสัจด์ และเพราะอาศัยว่าการเที่ยวบิณฑบาตมีประโยชน์อันงามนี้จึงถือเที่ยวบิณฑบาตทั้ง ๕ ประเภทที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ประเภทที่ ๕ เป็นประเภทที่ปฏิบัติได้ถูกต้องตามจุดประสงค์ของการปฏิบัติธุดงค์เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ในส่วนอีก ๔ ประเภทที่เหลือเป็นการปฏิบัติที่เต็มไปด้วยกิเลส ไม่ได้ปฏิบัติเพื่อการขัดเกลากิเลส (๖) ความสิ้นสุดแห่งธุดงค์ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรทั้ง ๓ ประเภทนี้ จะถือว่าสิ้นสุดหรือถูกทำลายเมื่อภิกษุผู้สมათานรับอดิเรกลาภที่นอกเหนือจากการบิณฑบาต^{๕๘} คือรับก้อนข้าวหรืออาหารที่ได้มาโดยไม่ได้มาจากการบิณฑบาต

๗) อาณิสส อาณิสสในธุดงค์เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรมีดังนี้ คือ^{๕๙} (๑) ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรนั้น เป็นผู้มิชอบปฏิบัติสมควรกับปัจจัยอันเป็นเครื่องอาศัย เป็นการดำรงตนไว้ในอริยวงศ์ข้อที่ ๒ (ความสันโดษในบิณฑบาต) (๒) เป็นผู้ไม่มีพฤติกรรมเป็นที่เกะอาศัยของคนอื่น (๓) เป็นผู้มิปัจจัยเครื่องอาศัยตรงตามที่พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญไว้ว่า ปัจจัยเหล่านั้นเป็นสิ่งเล็กน้อยด้วย เป็นสิ่งที่หาได้ง่ายด้วย เป็นสิ่งที่หาโทษมิได้ด้วย^{๖๐} (๔) เป็นผู้ย่ำยีเสียได้ซึ่งความเกียจคร้าน ไม่เป็นผู้เกียจคร้าน (๕) เป็นผู้มิอาชีพอันบริสุทธิ์ (๖) เป็นการทำข้อปฏิบัติ คือ เสดยวัตรให้สมบูรณ์ (๗) ไม่ใช่ผู้ที่ให้ผู้อื่นเลี้ยงดู (๘) เป็นการกระทำความอนุเคราะห์แก่คนอื่น (๙) เป็นการปิดกั้นความติดในรส (๑๐) ไม่ต้องอาบัติ โดยคนโภชนสิกขาบท^{๖๑} ปรมัปรโภชนสิกขาบท^{๖๒} และจาริตตสิกขาบท^{๖๓} (๑๑) มีความประพฤติดันสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น (๑๒) เป็นการเพิ่มพูนสัมมาปฏิบัติให้เจริญยิ่งขึ้น (๑๓) เป็นการสงเคราะห์มวลชนในภายหลัง

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้สำรวจม ยินดีแต่ในคำข้าวที่หาได้ด้วยกำลังปลีแข้ง ไม่มีชีวิตเกะอาศัยคนอื่น ละความละโมภในอาหารแล้วย่อมเป็นผู้ไปได้ในทิศทั้ง ๔ ซึ่งภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ย่อมกำจัดปิดเปาความเกียจคร้าน ชีวิตของท่านก็บริสุทธิ์ เพราะผู้มีปัญญาอันหลักแหลมไม่ควรดูหมิ่นใน

^{๕๗} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโนและคณะ, อริยวินัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖๗.

^{๕๘} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๘-๙๙.

^{๕๙} อรุ จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒.

^{๖๐} วิ. มหา. (ไทย) ๒/๒๐๙/๓๗๐.

^{๖๑} วิ. มหา. (ไทย) ๒/๒๒๑/๓๗๙.

^{๖๒} วิ. มหา. (ไทย) ๒/๒๔๔/๔๓๗.

การศึกษาจาร เป็นความจริง “แม้ทวยเทพทั้งหลายมีท้าวสักกะ เป็นต้น ย่อมกระหิยังอิมใจต่อภิกษุผู้
เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรเลี้ยงตนเอง อันผู้อื่นไม่ต้องเลี้ยงดู”^{๖๓}

๒.๔.๔ สปทานจาริกังคะ เที่ยวบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นวัตร สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้
ให้ความหมายของการที่พระบิณฑบาต หมายความว่า เดินเพื่อรับการใส่บาตร หรือเดินเพื่อรับอาหาร
ที่ชาวบ้านถวาย^{๖๔} พระสุริยนต์ ทสฺสนีโย (น้อยสงวน) ได้กล่าวถึง สปทานจาริกังคะ ว่า การจะไป
บิณฑบาตหรือรับบิณฑบาตตามลำดับที่เข้าไปถึง คือไม่เลือกบิณฑบาตก้าวกายเอาตามทีพอใจ โดย
หวังว่าจะได้อาหารที่ประณีตๆมาฉัน เว้นบ้านเรือนที่ยากจน ข้ามนไปเลือกรับเฉพาะบ้านที่ร่ำรวย^{๖๕} ดัง
การเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านจึงหมายถึง การเที่ยวบิณฑบาต อย่างไม่ขาดตอนคือ การเดิน
บิณฑบาตตามลำดับบ้านเรือน โดยไม่เว้นหรือข้ามบ้านเรือนที่ยากจนเพราะเขาใส่อาหารที่ไม่
ประณีต ไม่อร่อย

๑) การสมาทาน การสมาทานสปทานจาริกังครุดังนี้มีคำสมาทาน ๒ อย่าง คือ (๑) โลสุป
ปาจารย์ ปฏิภิกขิปามิ ข้าพเจ้าปฎิเสธการเที่ยวไปด้วยความละโมภ (๒) สปทานจาริกังคํ สมาทียามิ
ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาองค์แห่งภิกษุผู้มีอันเที่ยวไปไม่ขาดตอนเป็นปกติภิกษุผู้จะสมาทานสามารถ
กล่าวคำสมาทานทั้งสองรวมกันหรือเลือกที่จะกล่าวข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ ด้วยการกล่าวเปล่งวาจาหรือ
ด้วยการกล่าวในใจก็ได้

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตรนั้น เมื่อไปยืนอยู่ที่ประตู
หน้าบ้านแล้วต้องกำหนดดูให้รู้ว่าไม่มีอันตรายก่อน ถนนหรือบ้านใดมีอันตรายให้ข้ามไปได้ ถ้าหาก
ไม่ได้ภิกษาที่ประตูหน้าบ้านใดให้เลยผ่านไปได้ ดังนั้นภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร
ต้องเข้าไปบิณฑบาตแต่เช้า เพราะเมื่อเข้าไปแต่เช้าๆจะสามารถผ่านสถานที่อันไม่สะดวกแล้วเที่ยวไป
ณ ที่อื่นได้ทันเวลาการเที่ยวบิณฑบาตจำเป็นจะต้องออกแต่เช้าไปตามลำดับบ้าน ถ้าหากบ้านหลังใด
ไม่ใส่บาตรก็จะได้ข้ามไปรับบาตรที่บ้านหลังอื่นได้ทันเวลาฉันภัตตาหาร

^{๖๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๘-๙๙.

^{๖๔} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนา ไทย-อังกฤษ อังกฤษ-ไทย, พิมพ์
ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๔.

^{๖๕} พระสุริยนต์ ทสฺสนีโย (น้อยสงวน), “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุน
ชีวิตและกุศลโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย
: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าภิกษุเห็นช้างหรือม้าต่อสู้กันที่ถนนหรือที่ประตูรั้วพัง หลีกหนี หรือเมื่อเห็นคนจ้นทาลให้ปิดบาตร หรือตามหลังอุปัชฌาย์อาจารย์หรือภิกษุอาคันตุกะ สามารถบิณฑบาตข้ามบ้านเรือนนั้นๆได้^{๖๖}

๔) ระดับการปฏิบัติ ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตรมี ๓ ระดับ คือ (๑) สप्तทานจาริกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ จะรับเฉพาะภิกษาที่เขานำมาใส่บาตรเมื่อไปถึงหน้าบ้านเท่านั้น จะไม่รับภิกษาที่เขานำตามมาใส่และไม่รับภิกษาที่เขากลับไปเอามาถวาย แต่ยอมสละบาตรให้ที่ประตูบ้าน ซึ่งไปถึงแล้ว ในรุดงค์ข้อนี้ไม่มีใครจะสามารถปฏิบัติเสมอเหมือนกับพระมหากัสสปเถระได้เลย (๒) สप्तทานจาริกภิกษุชั้นกลาง จะรับภิกษาที่เขานำมาใส่บาตรเมื่อไปถึงหน้าบ้านและจะรับภิกษาที่เขานำตามมาใส่และจะรับภิกษาที่เขากลับไปเอามาถวาย แต่จะไม่นั่งรอรับภิกษา (๓) สप्तทานจาริกภิกษุชั้นต่ำ จะนั่งคอยรับภิกษาในวันนั้นได้^{๖๗} ระดับการปฏิบัติมีทั้งหมด ๓ ระดับด้วยกัน ภิกษุผู้ที่ต้องการปฏิบัติผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตรควรเลือกระดับในการปฏิบัติที่ตรงกับจริตนิสัยของตน

๕) ประเภท ประเภทของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตรมี ๕ ประเภท คือ ๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มั่งงายจึงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร ๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร ๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร ๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร ๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเจียมสัจ และเพราะอาศัยว่าการเที่ยวบิณฑบาตไปตามแถวมีประโยชน์ อันงานนี้จึงเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร^{๖๘} ทั้ง ๕ ประเภทของภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร ประเภทที่ ๕ ถือว่าเป็นการปฏิบัติตรงควัตรที่ถูกต้องตรงตามวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติตรง

๖) ความสิ้นสุดแห่งรุดงค์ รุดงค์ข้อนี้ถือว่าสิ้นสุดหรือถูกทำลาย เมื่อภิกษุผู้สมาทานเที่ยวบิณฑบาตข้ามลำดับบ้านเจาะจงมุ่งบิณฑบาตในบ้านหลังที่ตนชอบใจ^{๖๙}

๗) อาณิสสก์อาณิสส ในรุดงค์นี้มีดังนี้ คือ (๑) ความเป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิจในทุกๆตระกูล (๒) เป็นผู้มีการเหมือนพระจันทร์ (๓) เป็นการละเสียได้ซึ่งความตระหนี่ตระกูล (๔) เป็นผู้มีการ

^{๖๖} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๖๗} สมเด็จพระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๑.

^{๖๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทิโน และคณะ, อริยวินัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเฟื่องฟ้า, ๒๕๔๗), หน้า ๓๖๗.

^{๖๙} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ธรรมวิภาค, หน้า ๓๔๖.

อนุเคราะห์อย่างเสมอหน้ากัน (๕) ไม่มีโทษในเพราะการเข้าไปสู่ตระกูล (๖) ไม่ยึดติดต่อคำนิมนต์ (๗) เป็นผู้ไม่มีความต้องการด้วยการยื่นให้ซึ่งภิกษา (๘) เป็นผู้มีความประพฤติสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น^{๗๐}

สรุปได้ว่าภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร ย่อมเป็นผู้มีอาการปานดังพระจันทร์ เป็นผู้ใหม่อยู่เป็นนิจในตระกูลทั้งหลาย เป็นผู้ไม่ตระหนี่ตระกูล เป็นผู้มีความอนุเคราะห์เสมอทั่วหน้ากัน เป็นต้น ดังนั้นภิกษุสพทานจาริกที่เป็นบัณฑิตพึงละเสียได้ซึ่งการเที่ยวไปด้วยความละโมภ มีตาทอดลงมองดูประมาณชั่วแอก

๒.๔.๕ เอกาสนิกังคะ นั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของ เอกาสนะ หมายถึง การฉันในที่นั่งอันเดียว^{๗๑} พระราชญาณวิสิฐ และคณะ ได้ให้ความหมายว่า เมื่อนั่งลงอาสนะเพื่อฉันภัตตาหาร แล้วหากลุกขึ้นจากอาสนะนั้นแล้ว ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้จะอ้อมหรือไม่อ้อมก็ตาม จะไม่นั่งลงฉันอีกเป็นครั้งที่ ๒ ในวันนั้น นี้เรียกว่า ฉันอาสนะเดียวไม่ได้หมายถึง เมื่อลุกนั่งจากอาสนะไปแล้ว ถ้าต้องการฉันต่ออีกให้หนึ่ง ณ อาสนะเดิม นั่งบนอาสนะอื่นไม่ได้แต่ประการใดไม่ คำว่าฉันอาสนะเดียว ก็คือการฉันเพียงครั้งเดียวนั่นเอง^{๗๒} พระสุริยนต์ ทสสนิโย (น้อยสงวน) ได้กล่าวถึงเอกาสนิกังคะ หมายถึง การฉันเพียงมือเดียวหรือคราวเดียว เพื่อตัดทอนความลำบากยุ่งยาก และป้องกันการลูกกลามแห่งกิเลส^{๗๓} กล่าวโดยสรุปแล้ว เอกาสนิกังคะ หมายถึง การฉันภัตตาหารเพียงครั้งเดียว บนอาสนะเดียว โดยไม่ลุกไปไหน ถ้าหากลุกไปแล้วไม่สามารถที่จะกลับมาฉันต่อได้อีกหรืออาจจะเรียกว่า การฉันวันละครั้ง เป็นการปฏิบัติที่ที่นั่งลงแล้วต้องฉันให้อิ่มให้จบในครั้งเดียว

๑) การสมาทาน ภิกษุผู้ปฏิบัติที่นั่งอาสนะเดียวเป็นวัตรสามารถสมาทาน ได้โดยการกล่าววาจาหรือกล่าวในใจ ด้วยคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือจะสมาทานทั้ง ๒ อย่างก็ได้ คำสมาทานมี ดังนี้^{๗๔} (๑) นานาสนโภชนํ ปฏิกฺขิปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสธการฉันในที่นั่งมากแห่ง (๒) เอกาสนิกังคะ สมายิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้มีอันฉันในที่นั่งอันเดียวเป็นปกติ

^{๗๐} สมเด็จพระพุทธรโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๒.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๗๒} พระราชญาณวิสิฐ และคณะ, คู่มือการศึกษาสัมมาปฏิบัติไตรสิกขา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นครปฐม : บริษัทเพชรเกษม พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๓.

^{๗๓} พระสุริยนต์ ทสสนิโย (น้อยสงวน), “การศึกษาวิเคราะห์บิณฑบาตในฐานะเป็นเครื่องมือหนุนชีวิตและกุศโลบายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๗๔} พระพุทธรโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๒.

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้ปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร เมื่อจะนั่งในหอดฉัน อย่างนั่งบนที่นั่งของพระเถระควรกำหนดเอาที่นั่งอันสมควรแก่ตน ว่าที่นั่งตรงนี้เหมาะสมแก่เรา ถ้าภิกษุผู้ปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรกำลังฉันค้างอยู่ มีอาจารย์หรืออุปัชฌาย์มาถึง ควรที่จะลุกขึ้นทำอภยวัตรหรืออุปัชฌายวัตร^{๗๕} การปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรจะให้ความสำคัญของการปฏิบัติอุปัชฌาย์อาจารย์มากกว่าการฉันอาหาร เนื่องจากยังมีการฉันน้อย การลูกลามแห่งกิเลส คือความง่วงนอนก็จะยังมีน้อยตามไปด้วย

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าขณะฉันตามเวลา ภิกษุเห็น ช้าง ม้า วัว ควาย หรืออุ้งหรือถ้าฝนตก หรือถ้าเห็นอุปัชฌาย์หรืออาจารย์หรือภิกษุอาคันตุกะแล้วยืนขึ้นเพื่อความเหมาะสม และฉันต่อไปในภายหลังไม่ถือว่าขาดจากเอกสนิกังคะ^{๗๖} เพราะเพื่อเป็นการป้องกันอันตรายอันจะเกิดภิกษุ

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรมีอยู่ ๓ ระดับ คือ^{๗๗} (๑) เอกาสนิกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ โภชนาจะมีน้อยหรือมีมาก เมื่อลงมือฉันโภชนะแล้ว ย่อมไม่รับโภชนะอื่นอีก แม้คนทั้งหลายเขาเห็นว่า พระเถระไม่ได้ฉันอะไร แล้วพากันเอาเกสซ์ เช่น เนยใส เป็นต้น มาถวายควรจะรับไว้ได้แต่เพียงเพื่อเป็นเกสซ์ จะรับไว้เพื่อเป็นอาหารไม่ได้ (๒) เอกาสนิกภิกษุชั้นกลาง เมื่อภัตตาหารในบาตรยังไม่หมด สามารถที่จะรับภัตตาหารอื่นได้อีก (๓) เอกาสนิกภิกษุชั้นต่ำ เมื่อยังไม่ลุกขึ้นจากที่นั่ง ยังฉันภัตตาหารได้อยู่ เพราะฉันได้ตลอดเวลาที่ยังไม่รับน้ำล้างบาตร หรือฉันได้ตลอดเวลาที่ยังไม่ลุกขึ้นจากที่นั่ง

๕) ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตรมี ๕ ประเภท คือ^{๗๘} (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มงายจึงปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร (๓) เพราะมีวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทเจ้า พระสาวกของพระพุทเจ้า สรรเสริญจึงปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร (๕) เพราะอาศัยความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเจียมสัจ และเพราะอาศัยว่านั่งฉัน ณ อาสนะเดียวมีประโยชน์อันงามนี้จึงปฏิบัตินั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓.

^{๗๖} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๗.

^{๗๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๓.

^{๗๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทิโนและคณะ, อริยวิทย์, หน้า ๓๖๗.

๖) **ความสิ้นสุดแห่งจุดตั้ง** จุดตั้งข้อนี้ถือว่าสิ้นสุดหรือถูกทำลาย เมื่อภิกษุผู้สมทานลูกจากที่แล้วฉนั้นอีก^{๗๙} โดยไม่มีเหตุจำเป็น คือ ไม่มีอันตรายอันเกิดจากสัตว์

๗) **อานิสงส์** อานิสงส์ในจุดตั้งนี้มีดังนี้^{๘๐} คือ ๑) ความเป็นผู้มีอาพาธน้อย ๒) ความเป็นผู้มี ความลำบากกายน้อย ๓) ฐานเบา คือ กล้ามเนื้อกลับตัวคล่องแคล่ว ๔) กำลังแข็งแรงมีการอยู่อย่าง ผาสุกสบาย ๕) ไม่ต้องอาบัติเพราะโทษอื่นอันไม่เป็นเดนเป็นเหตุ ๖) บรรเทาความติดในรสอาหารเสียได้ ๗) เป็นผู้มีคุณสมบัติสมควรแก่คุณมีความมักน้อย เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป โรคทั้งหลายซึ่งมีสาเหตุมาจากการฉันทอาหาร ย่อมไม่เปียดเบียนภิกษุผู้ สรรวมผู้ยินดีในการปฏิบัติฉันทาสนะเดียวเป็นวัตร คือการไม่ละโมภในรสอาหารย่อมทำให้เป็นผู้ที่มี ความอดทนในการงาน คือ การบำเพ็ญเพียร

๒.๔.๖ ปัตตปิณฑิกังคะ ฉันทเฉพาะในบาตรเป็นวัตร สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถร) ได้ให้ความหมายของ ปัตตปิณฑิกังคะ หมายถึงการที่ภิกษุฉันทเฉพาะแต่ในบาตรอย่างเดียว เท่านั้น ห้ามภาชนะอื่นที่สอง^{๘๑} พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของ การฉันทเฉพาะในบาตร หมายถึง การฉันทเฉพาะสิ่งที่มีอยู่ในบาตรอันมุ่งหมายให้ใช้ภาชนะ ที่สมควรเพียงใบเดียวใส่อาหารฉันท เพื่อตัด ความยุ่งยากลำบากต่างๆและเพื่อไม่ส่งเสริมกิเลสตนเอง เพื่อให้การฉันทในภาชนะเดียวนั้นมีผลบางอย่าง ยิ่งขึ้น ท่านแนะนำว่าให้ใส่อาหารลงไปบาตร โดยไม่ต้องทำในใจว่าเป็นของคาวหรือหวาน ปลาหรือ เนื้อ เป็นแกงหรือกับอย่างใด คงทำในใจแต่เพียงว่าอาหารเท่านั้น

ดังนั้น การฉันทเฉพาะในบาตร หมายถึง การฉันทเฉพาะภัตตาหารที่มีอยู่ในบาตรเท่านั้น ไม่ ฉันทภัตตาหารที่ใส่ภาชนะอื่น เช่น ถ้วย จาน เป็นต้น

๑) การสมทาน ภิกษุผู้ฉันทเฉพาะในบาตรเป็นวัตรสามารถสมทานด้วยคำสมทานอย่าง ใดอย่างหนึ่งหรือจากคำสมทาน ๒ อย่างนี้ คือ^{๘๒} ๑) ทุติยภิกขาณี ปฏิภิกขาณี ข้าพเจ้าขอปฏิเสธ ภาชนะอันที่ ๒ ๒) ปัตตปิณฑิกังคะ สมทียาณี ข้าพเจ้าขอสมทานเอาซึ่งองค์ของภิกษุผู้มีบิณฑบาต เป็นปกติภิกษุผู้สมทานสามารถกระทำได้ทั้งกล่าวเปล่งวาจาหรือกล่าวในใจก็ได้ เป็นอันว่าสมทาน แล้วซึ่งการปฏิบัติฉันทเฉพาะในบาตรเป็นวัตร

๒)กรรมวิธี ภิกษุผู้ฉันทเฉพาะในบาตรเป็นวัตร เมื่อได้อาหารมาไม่ว่าจะเป็น น้ำผึ้ง น้ำตาล กรวด ผักสด เป็นต้น ให้ใส่อาหารลงในบาตรอย่างเดียว ภาชนะอย่างอื่นแม้จะเป็นใบไม้ก็ตามก็ไม่ควร ใช้ เพราะได้ปฏิเสธภาชนะอันที่ ๒ ไว้แล้ว

^{๗๙} คณาจารย์สำนักพิมพ์เลียงเชียง, ธรรมวิภาค, หน้า ๓๔๗.

^{๘๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๗๔.

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

๓) **ข้อผ่อนปรน** ในการสมาทาน ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน๗๖ คือ ไม่มีข้อผ่อนปรนในการสมาทาน

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร มี ๓ ระดับ คือ^{๘๓} (๑) ปัตตปิณฑิกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ ภายในบาตรมีก้อนข้าวสุก ปลา เนื้อและขนม จะไม่แบ่งอาหารออกจากกัน ให้ภิกษุทั้งหลายทั้งหมดผสมรวมกันในบาตร (๒) ปัตตปิณฑิกภิกษุชั้นกลาง จะใช้มือแบ่งอาหารภายในบาตรออกเป็นประเภทชนิดไม่ให้ผสมปนกันแล้วจึงฉัน (๓) ปัตตปิณฑิกภิกษุชั้นต่ำ จะใช้มือบิดแบ่งอาหารที่เป็นผัก เป็นเนื้อ เป็นน้ำ ออกจากกันอย่างชัดเจนระดับการปฏิบัติจะเลือกปฏิบัติในระดับใดก็ได้ตามความสมัครใจ โดยให้ตรงกับจริตนิสัยของตน ขึ้นต้นอาจจะเริ่มปฏิบัติจากขั้นต่ำก่อนแล้วค่อยๆ ปฏิบัติเพิ่มระดับขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงชั้นอุกฤษฏ์

๕) ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ^{๘๔} (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้ม่งายจึงฉันเฉพาะในบาตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงฉันเฉพาะในบาตร (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงฉันเฉพาะในบาตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงฉันเฉพาะในบาตร (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเจียมบงัด และเพราะอาศัยว่าการฉันเฉพาะในบาตรมีประโยชน์อันงามนี้จึงฉันเฉพาะในบาตร

๖) ความสิ้นสุดแห่งธุดงค์ ธุดงค์ข้อนี้ถือว่าสิ้นสุดหรือถูกทำลาย เมื่อภิกษุผู้สมาทานฉันอาหารในภาชนะอื่นนอกบาตรแม้ฉันบนใบตองก็ตาม^{๘๕} การฉันนอกบาตรไม่ว่าจะเป็น ฉันในงาน ถวายปันโต เป็นต้น ย่อมขาดจากการสมาทานธุดงค์วัตรฉันในบาตร

๗) อานิสงส์ อานิสงส์ในธุดงค์นี้มีดังนี้^{๘๖} คือ (๑) เป็นการบรรเทาเสียซึ่งตัณหาในรสต่างๆ (๒) เป็นการเสียสละได้ซึ่งภาวะที่มีความอยากในรส ในภาชนะนั้นๆ (๓) ความเป็นผู้เห็นประโยชน์และประมาณในอาหาร (๔) ไม่มีความลำบากเพราะการรักษาเครื่องใช้ เช่น ถาด เป็นต้น (๕) ไม่มีความเป็นผู้ฉันลวกแกล (๖) เป็นผู้ไม่เรื่องมากในเรื่องอาหาร (๗) เป็นผู้มีความประพฤติดุจสมควรแก่คุณ มีความมกน้อย เป็นต้นสรุปว่า ภิกษุผู้ฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร ละความติดในรสอาหารและภาชนะต่างๆ มีตาทอดลงในบาตร ย่อมเป็นภิกษุผู้มีใจงดงาม รักษาไว้ซึ่งความสันโดษ

^{๘๓} พระอุปติสสเถระ, วมุตติมรรค, หน้า ๓๗.

^{๘๔} พระมหาบุญเลิศ ฐานทีนโนและคณะ, อริยวิสัย, หน้า ๓๖๗.

^{๘๕} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ธรรมวิภาค, หน้า ๓๔๘.

^{๘๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๓๔๘.

๒.๔.๗ ขลุบัจฉาภัตติกังคะ ห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตรสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของ การห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลัง หมายถึง การปฏิเสธภัตตาหารที่ได้มาในขณะกำลังฉันภัตตาหารอยู่หรือหลังจากที่ตนห้ามแล้วเพื่อไม่ให้โภชนะมากเกินไป^{๘๗} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ได้ให้ความหมายของการห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลัง เป็นการกระทำเพื่อกันความโลภและความลืมหืม ในอาหารที่มีมาก เหลือเฟือ อาหารมีมากเท่าไรปากยิ่งกว้าง ลิ้นยิ่งยาว ท้องยิ่งโต แขนงหน้าธรรมไม่มีถอย อันนั้นหวาน อันนั้นหอม อันนั้นมัน และดีไปเรื่อย ๆ ไม่มีเบรคคือสติ เพราะกิเลสเสกสรรปั้นยอขึ้น^{๘๘}

สรุปได้ว่า การห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลัง หมายถึง การห้ามอาหารที่ถูกนำมาถวายเมื่อภายหลังที่ภิกษุลงมือฉันอาหารแล้ว เป็นการป้องกันความโลภมากในอาหารที่เกินความจำเป็นของร่างกายและไม่ให้เป็นไปตามอำนาจของกิเลส

๑)การสมาทาน ภิกษุผู้ปฏิบัติห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตรสามารถสมาทานด้วยคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือรวมกันก็ได้ จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ^{๘๙} (๑) อติริตตโภชนํ ปฏิกขิปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสธโภชนะอันสิ้นเหลือ (๒) ขลุบัจฉาภัตติกังคะ สมาทียามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุมิใช่ผู้มีอันฉันบัจฉาภัตติเป็นปกติการสมาทานจะสำเร็จก็เมื่อภิกษุกล่าวเปล่งวาจาหรือกล่าวในใจด้วยคำสมาทานที่กล่าวมาแล้วนั้น

๒)กรรมวิธี ภิกษุผู้ปฏิบัติห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร ครั้นห้ามโภชนะแล้วไม่ควรทำโภชนะให้เป็นกับปียะ (ของควรฉัน) แล้วฉันอีก^{๙๐}

๓)ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน^{๙๑}

๔)ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัติห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตรมี ๓ ระดับคือ^{๙๒} (๑) ขลุบัจฉาภัตติภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ ห้ามโภชนะด้วยอาการฉันบิณฑบาตครั้งแรกแล้ว จะไม่ฉันบิณฑบาตครั้งที่สอง (๒) ขลุบัจฉาภัตติภิกษุชั้นกลาง ห้ามแล้วในเพราะโภชนะใด ยังฉันโภชนะนั้นได้อยู่ (๓) ขลุบัจฉาภัตติภิกษุชั้นต่ำ ย่อมฉันบิณฑบาตได้ตลอดเวลาที่ตนยังไม่ลุกจากที่นั่ง

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

^{๘๘} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, เข้าสู่แดนนิพพาน : ฤตงควัตรเครื่องห้ามลัทธิเลส, [ออนไลน์],แหล่งที่มา : <http://www.bkk1.in.th/Topic.aspx?TopicID=21836.html> [๓ ก.พ. ๒๕๕๖].

^{๘๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^{๙๑} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๗.

^{๙๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗.

๕)ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัติห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้งมงายจึงห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเยียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการห้ามภัตอันนำมาถวายเมื่อภายหลังมีประโยชน์อันงามนี้จึงห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร^{๙๓}

๖)ความสิ้นสุดแห่งรุดงค์ รุดงค์ข้อนี้ถือว่าสิ้นสุดหรือถูกทำลาย เมื่อภิกษุผู้สมทานบอกปฏิเสธไม่รับภัตตาหารจากที่ไปแล้วกลับฉันอีก^{๙๔}

๗) อาณิสส อาณิสสในรุดงค์นี้มีดังนี้^{๙๕} คือ (๑) เป็นการห่างไกลจากอาบัติเพราะฉันโภชนะอันไม่เป็นเดน (๒) ไม่มีการแน่นท้อง (๓) เป็นการไม่สะสมอมิส (๔) ไม่มีการแสวงหาอีกซึ่งอาหาร (๕) เป็นผู้มีความประพาสสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติห้ามภัตตาหารอันนำมาถวายเมื่อภายหลังเป็นวัตร ย่อมไม่ลำบากในการแสวงหาอาหารและไม่แน่นท้องซึ่งเกิดจากการฉันอาหารมากเกินไป เป็นต้น

๒.๔.๘ อารัญญิกังคะ อยู่ป่าเป็นวัตร พันตรี ป. หลงสมบุญ ได้กล่าวไว้ว่า คำว่า อารัญญิก มีรูปศัพท์ที่ต่างกันก็ด้วยหลักทางไวยากรณ์แต่ในส่วนของความหมายนั้นเหมือนกัน กล่าวคือ อารญญก (วิ.) ผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นปกติ ผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นวัตร ผู้มีการอยู่ในป่าเป็นวัตร วิ. อรญญเณ วสน์ สิลมสชาติ อารญญโก ผู้มีปกติอยู่ในป่าผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เป็นต้น^{๙๖} พระราชญาณวิสิฐ และคณะ ได้ให้ความหมายของ อารัญญิกังคะ ไว้ว่า เป็นการปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ในป่าเป็นวัตร ซึ่งเหมาะแก่การบำเพ็ญภาวนาเพื่อให้จิตเป็นสมาธิได้โดยง่าย เพราะเป็นถิ่นที่วิเวกห่างไกลจากสิ่งรบกวนต่างๆ อันเป็นเหตุให้จิตฟุ้งซ่าน^{๙๗} ศิลา ผรณปิติ ได้ให้ความหมายของคำว่า อารัญญิกรุดงค์ หมายถึง วัตรปฏิบัติพิเศษอันเคร่งครัดของผู้ถือการอยู่ป่าเป็นกิจวัตร เพื่อกำจัดกิเลส และปิดกั้นกระแสอารมณ์

^{๙๓} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

^{๙๔} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ธรรมวิภาค, หน้า ๓๕๐.

^{๙๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘.

^{๙๖} พันตรี ป. หลงสมบุญ, “พจนานุกรม มคธ - ไทย”, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๘.

^{๙๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๗.

ช่วยให้มีก้น้อยสันโดษ และเพื่อเป็นอุบายในการรักษาศีลให้บริสุทธิ์เป็นพื้นฐานที่จะรองรับการเจริญสมาธิและปัญญาหรือการเจริญสมถะและวิปัสสนากรรมฐาน^{๙๘}

ดังนั้น อารัญญิกังคะ หมายถึง การปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร อันเหมาะสมอย่างยิ่งในการเจริญสมาธิภาวนา ไกลจากการถูกรบกวนจากสิ่งต่างๆ เช่น บุคคล เป็นต้น

๑) การสมาทาน ภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรสามารถสมาทานด้วยการกล่าวคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือรวมกันก็ได้ จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ^{๙๙} (๑) คามนตเสนาสนํ ปฏิกขิปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสศเสนาสนะภายในบ้าน (๒) อารัญญิกังคํ สมาทียามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ในป่าเป็นปกติ

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในป่าเป็นวัตรต้องออกจากเสนาสนะภายในบ้านโดยทำให้อรุณตั่งขึ้นในป่า^{๑๐๐} ซึ่งป่าในพระสูตรท่านอธิบายลักษณะไว้ดังนี้ เสนาสนะหลังสุดท้ายที่ตั้งอยู่ชั่วระยะ ๕๐๐ ชั่วณูเรียกว่า เสนาสนะป่า^{๑๐๑} หรือถ้าเป็นวัดที่ไม่มีรั้วล้อม พึงวัดเสนาสนะหลังแรกให้เป็นเครื่องกำหนดหรือพึงวัดเอาโรงครัวหรือที่ประชุมประจำ หรือต้นโพธิ์ หรือพระเจดีย์ แม้มืออยู่ในที่ห่างไกลไปจากเสนาสนะให้เป็นเครื่องกำหนดก็ได้

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในป่าเป็นวัตรเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อให้ศีลประชาชน ปลงอาบัติ ฟังธรรม ลงอุโบสถกรรม ปวารณากรรม ความเจ็บไข้ พยาบาลคนไข้ สอบถามข้อข้องใจในปัญหาธรรม เป็นต้น ไม่ขาดจากการถืออารัญญิกังคะ^{๑๐๒} เพราะเป็นกิจจำเป็นที่ภิกษุพึงกระทำ

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในป่าเป็นวัตรมี ๓ ระดับ คือ^{๑๐๓} (๑) อารัญญิกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ จะทำให้อรุณขึ้นในป่าตลอดกาล คืออยู่ในป่าเป็นนิจ (๒) อารัญญิกภิกษุชั้นกลาง จะอยู่ในเสนาสนะภายในบ้านได้ตลอดกาล ๔ เดือน ในฤดูฝน (๓) อารัญญิกภิกษุชั้นต่ำ จะอยู่ในเสนาสนะภายในบ้านได้ตลอดกาล ๔ เดือน ในฤดูหนาวด้วยรวมเป็นเวลา ๘ เดือน

^{๙๘} ศีลา ผรณานิติ, “การศึกษาวิเคราะห์อารัญญิกธุดงค์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเวตเถระ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๙๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙.

^{๑๐๐} อ่างแล้ว.

^{๑๐๑} วิ. มหา. (ไทย) ๒/๖๕๔/๑๗๔.

^{๑๐๒} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๗.

^{๑๐๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๑.

๕) ประเภทประเภทภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ^{๑๐๔} (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มกมายจึงปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทเจ้า พระสาวกของพระพุทเจ้าสรรเสริญจึงปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเจียมสัจ และเพราะอาศัยว่าการอยู่ป่ามีประโยชน์อันงามนี้จึงปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร

๖) ความสิ้นสุดแห่งรุดงค์ เมื่ออารัญญิกภิกษุทั้ง ๓ ประเภทนั้น มาจากป่าแล้วพึงธรรมเทศนาอยู่ในเสนาสนะภายในบ้าน แม้ถึงอรุณจะขึ้นรุดงค์ก็ไม่ขาด ครั้นพึงธรรมแล้วกำลังเดินทางกลับไปอยู่ ถึงเมื่ออรุณจะตั้งขึ้นในระหว่างทาง รุดงค์ก็ไม่ขาด^{๑๐๕} แต่ถ้าเมื่อพระธรรมกลีกลูกไปแล้ว อารัญญิกภิกษุทั้ง ๓ ประเภทนั้นคิดว่า จักพักนอนสักครู่หนึ่งแล้วจึงจะไป แต่กลับนอนหลับหรือทำตามความพอใจของตนแล้วทำให้อรุณขึ้นในเสนาสนะภายในบ้าน รุดงค์ย่อมขาด^{๑๐๖}

๗) **อานิสส** อานิสสในรุดงค์นี้มีดังนี้^{๑๐๗} คือ (๑) อารัญญิกภิกษุยอมเป็นผู้ควรที่จะได้บรรลुซึ่งสมาธิที่ยังมิได้บรรลु หรือเป็นผู้ควรที่จะรักษาไว้ได้ซึ่งสมาธิที่ได้บรรลุแล้ว (๒) แม้สมเด็จพระบรมศาสดาก็ทรงพอพระทัยต่อท่านเหมือนดังที่ตรัสไว้ว่า นาคิตภิกษุด้วยเหตุนี้ เรายอมพอใจต่อภิกษุนั้นด้วยการอยู่ในป่า^{๑๐๘} (๓) สิ่งต่างๆที่ไม่เป็นที่สัปายะ ย่อมไม่รบกวนจิตของอารัญญิกภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะอันสงัด (๔) ภิกษุผู้อยู่ในป่าเป็นปกติเป็นผู้สิ้นความสะดุ้งหวาดกลัว ละความพอใจอาศัยในชีวิตได้แล้ว ย่อมได้เสวยรสแห่งความสุขอันเกิดแต่วิเวก (๕) ภาวะที่เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งผ้าบังสุกุลเป็นปกติ เป็นต้น ย่อมเป็นภาวะที่เหมาะสมแก่ท่านอารัญญิกภิกษุ

สรุป ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตร ชอบความสงบเจียม ไม่คลุกคลีหมู่คณะ ยินดีในเสนาสนะอันสงัด อารัญญิกภิกษุผู้สํารวมอยู่ในป่าแต่เดียวดาย ย่อมได้ประสบรสแห่งความสุข ซึ่งภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ป่าเป็นวัตรเหมาะอย่างยิ่งที่จะปฏิบัติใช้ผ้าบังสุกุลจีวรเป็นวัตรพร้อมกันไปด้วย เพราะการปฏิบัติจะช่วยส่งเสริมการเจริญสมาธิเพิ่มขึ้นไปอีก

๒.๔.๙ รุกขมุสิกังคะ อยู่โคนไม้เป็นวัตร สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของรุกขมุสิกังคะ เป็นการปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ ณ ที่โคนไม้เป็นวัตร^{๑๐๙} พระอาจารย์แบน ธนากโร ได้กล่าวถึง รุกขมุสิกังคะ ไว้ว่าเป็นการอยู่รุกขมูลไม่ใช่ว่าการเที่ยวรุดงค์จึงอยู่รุกขมูลได้ อยู่กับ

^{๑๐๔} พระมหาบุญเลิศ ฐานทิโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

^{๑๐๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๑๐๖} คณาจารย์สำนักพิมพ์เสียงเขียน, ธรรมวิภาค, หน้า ๓๕๑.

^{๑๐๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒.

^{๑๐๘} อัง. ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๔๒/๔๙๖, อัง. อญฐก. (ไทย) ๒๓/๘๖/๔๑๑.

^{๑๐๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๗.

วัดก็อยู่รูกขมุขได้และจะนิยมอยู่กันเฉพาะฤดูหนาวและฤดูแล้งเท่านั้น^{๑๑๐} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ได้กล่าวถึง การอยู่รูกขมุข เป็นการอยู่ที่ต้องคอยระวังภัยอยู่ทุกกิริยาบถ อันจะเกิดจากสัตว์ต่างๆ เพราะไม่มีเครื่องอารักขาที่จะซ่อนและป้องกันอันตรายได้^{๑๑๑} ดังนั้น การอยู่โคนไม้ หมายถึง การปฏิบัติที่ต้องอยู่โคนไม้ ซึ่งเป็นสถานที่ไม่มีเครื่องป้องกันอันตราย จึงทำให้ต้องมีสติในทุกกิริยาบถ

๑) การสมาทาน ภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นวัตร สามารถสมาทานเอาแล้วด้วยคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างรวมกัน จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ^{๑๑๒} (๑) ฉนน์ ปฏิกขิปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสธที่อยู่ที่มีหลังคา (๒) รุกขมุขลิกังค สมายิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาองค์แห่งภิกษุผู้อยู่ที่โคนไม้เป็นปกติการสมาทานจะสำเร็จได้ด้วยการเปล่งวาจาหรือกล่าวในใจก็ได้ ดังคำสมาทานที่กล่าวไว้แล้วนั้น

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นวัตร ควรยึดเอาต้นไม้ที่อยู่สุดเขตวัด โดยเว้นต้นไม้เหล่านี้ คือต้นไม้ที่อยู่ในระหว่างเขตสีมา ต้นไม้อันเป็นที่นับถือบูชา ต้นไม้ที่มียาง ต้นไม้ที่มีผล ต้นไม้ที่มีค้ำคาวต้นไม้ที่มีโพรง และต้นไม้ที่อยู่กลางวัด^{๑๑๓} เพราะต้นไม้เหล่านี้เมื่อไปอยู่แล้วจะไม่ได้รับความสงบเพราะจะมีมนุษย์ อมนุษย์หรือสัตว์รบกวน

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าเกิดฝนตก ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นวัตร สามารถเข้าไปอยู่ใต้ที่มุงที่บังแล้วกลับออกมาเมื่ออากาศแจ่มใส ฝนหยุดตกแล้ว อย่างนี้ไม่ขาด^{๑๑๔}

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นมี ๓ ระดับ คือ^{๑๑๕} (๑) รุกขมุขลิกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ จะอยู่โคนไม้ตามชอบใจแล้วจะใช้ให้คนอื่นปิดกวดให้ไม่ได้พึงใช้เท้าเหยียบไม้ที่ร่วงหล่นด้วยตนเอง (๒) รุกขมุขลิกภิกษุชั้นกลาง จะใช้ผู้อื่นที่บังเอิญมาถึง ณ ที่ตรงนั้นให้ช่วยปิดกวดได้ (๓) รุกขมุขลิกภิกษุชั้นต่ำ สามารถเรียกคนรักษาวัดหรือสามเณร ให้ช่วยชำระปิดกวดให้สะอาด ช่วยปรับพื้นให้สม่ำเสมอ ช่วยเกลี่ยทราย

๕) ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มกมายจึงปฏิบัติอยู่โคนไม้ (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงปฏิบัติอยู่โคนไม้ (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงปฏิบัติอยู่โคนไม้ (๔) เพราะเข้าใจว่า

^{๑๑๐} ศิษย์วัดดอยธรรมเจดีย์, ทางพาดำเนิน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด มหาชน, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๕.

^{๑๑๑} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, ปฏิปทาพระธุดงค์กรรมฐาน สายท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ, (ม.ป.พ., ๒๕๓๐), หน้า ๗๓.

^{๑๑๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓.

^{๑๑๓} อ้างแล้ว.

^{๑๑๔} พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๗.

^{๑๑๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๔.

พระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงปฏิบัติอยู่โคนไม้^{๕)} เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ชัดเกลา ความเจียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการอยู่โคนไม้มีประโยชน์อันงามนี้จึงปฏิบัติอยู่โคนไม้^{๑๑๖)} ในทั้ง ๕ ประเภทที่กล่าวมา ประเภทที่ ๕ ปฏิบัติอยู่โคนไม้เพราะเห็นประโยชน์ของการอยู่โคนไม้อันจะเป็นการขัดเกลากิเลส ให้ลดน้อยลง ซึ่งพระศาสดาทรงยกย่องและสรรเสริญ

๖) ความสิ้นสุดแห่งรุตงค์ รุตงค์นี้ย่อมสิ้นสุด คือหายจากสภาพรุตงค์ ในขณะที่ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นวัตรทั้ง ๓ ประเภทนี้ เข้าไปอยู่ในที่มุงที่บังหรือที่มีหลังคา หรือทำอรุณให้ขึ้นในที่อยู่อันมีหลังคา^{๑๑๗)}

๗) อานิสส อานิสสในรุตงค์นี้มีดังนี้^{๑๑๘)} คือ (๑) เป็นผู้มีข้อปฏิบัติสมควรแก่ปัจจัยเครื่องอาศัยตามพระพุทธวณะชื่อว่า การบวช อาศัยเสนาสนะ คือ โคนไม้^{๑๑๙)} (๒) เป็นผู้มีปัจจัยอันพระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญไว้ เช่น ปัจจัยเหล่านั้นเป็นสิ่งที่เล็กน้อยด้วยหาได้ง่ายด้วย เป็นสิ่งที่หาโทษมิได้ด้วย^{๑๒๐)} (๓) เป็นการยังอนิจจสัญญาให้ปรากฏ ด้วยการได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของใบไม้ (๔) ไม่มีความตระหนี่เสนาสนะและความหลงยินดีการงาน (๕) เป็นผู้มีการอยู่ร่วมกับภุคฆเทวดาทั้งหลาย (๖) เป็นผู้มีคุณสมบัติสมควรแก่คุณมีความสันโดษ เป็นต้น

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่โคนไม้เป็นวัตร ย่อมได้พบกับความสงัด อันพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐทรงสรรเสริญและเชยชม เป็นการกำจัดความตระหนี่อาวาส มีเทวดาอภิบาลรักษา ย่อมเป็นผู้มีวัตรปฏิบัติอันดีงาม และการอยู่โคนไม้ย่อมได้เห็นใบไม้ร่วงหล่นทำให้ได้พิจารณาอนิจจสัญญา คือความหมายว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของเที่ยง

๒.๔.๑๐ อัปภากาสิกังคะ อยู่กลางแจ้งเป็นวัตร อัปภากาสิกังคะ หมายถึง การปฏิบัติของภิกษุผู้อยู่ ณ ที่กลางแจ้งเป็นปกติ^{๑๒๑)} การอยู่ในที่กลางแจ้งเป็นวัตร ซึ่งหลวงพ่อกษม เขมโกเรียกว่า ออกอากาศ การนั่งในที่กลางแจ้งตากแดดอย่างนั้น ก็เพื่อเป็นการฝึกแยกจิตออกจากกาย บางปีในเดือนธันวาคม ซึ่งเป็นเดือนที่อากาศหนาวมากที่สุด ในภาคเหนือ หลวงพ่อกษม เขมโก จะนั่งวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่กลางแจ้ง ตลอดทั้งกลางวันทั้งกลางคืนเป็นเวลาแรมเดือน โดยปฏิบัติ

^{๑๑๖)} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

^{๑๑๗)} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๔.

^{๑๑๘)} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

^{๑๑๙)} วิ. ม. (ไทย) ๔/๑๒๘/๑๘๗.

^{๑๒๐)} งบ. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๗/๔๒, ข. อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๑/๔๗๘.

^{๑๒๑)} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๖.

เช่นเดียวกับบอญ์ในที่แจ้งในเดือนเมษายนของทุกปี^{๑๒๒} สรุปรูป อัมภิกาสิกังคะ หมายถึง การอยู่กลางแจ้ง เป็นปกติ ซึ่งเป็นการฝึกความอดทนต่อความร้อน ความหนาวพร้อมกับการปฏิบัติกรรมฐานพิจารณา ร่างกายแยกกายกับจิตออกจากกัน

๑) การสมาทาน ภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร สามารถสมาทานด้วยคำสมาทาน อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองรวมกัน จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ (๑) ฉนณญจ รุกขมุลญจ ปฏิทิกขิ ปามิ ข้าพเจ้าของปฏิเสธที่อยู่อันมีหลังคาและโคนไม้ (๒) อพโภกาสิกังคะ สมายิยามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้อยู่ ณ ที่กลางแจ้งเป็นปกติภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตรสำเร็จได้โดยการกล่าวเปล่งวาจาหรือกล่าวในใจก็ได้ด้วยคำสมาทานที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้ที่จะปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตรจะเข้าไปยังโรงอุโบสถ เพื่อจะฟังธรรมเทศนาหรือทำอุโบสถกรรมก็ได้ เมื่อเข้าไปแล้วฝนเกิดตกไม่ต้องออกมาแต่ถ้าฝนหยุดตกแล้วจึงค่อยออกมา หรือจะเข้าไปโรงฉันหรือเรือนไฟเพื่อทำกิจวัตรก็ได้ หรือจะไปบอกอำลาภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระในโรงฉันก็ได้ หรือเมื่อจะแสดงพระบาลีเอง หรือให้ผู้อื่นแสดงให้ฟังจะเข้าไปยังที่อยู่อันมีหลังคาก็ได้และจะเอาเตียงและตั้ง เป็นต้น ซึ่งทั้งเกาะอยู่ข้างนอกเข้าไปเก็บไว้ข้างในก็ได้ หรือเมื่อกำลังเดินทางถือเครื่องบริขารของพระเถระผู้ใหญ่ไป เมื่อฝนตกจะเข้าไปยังศาลาซึ่งอยู่กลางแจ้งทางก็^{๑๒๓}

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าเกิดฝนตก ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตรสามารถเข้าอยู่ใต้ที่มุงบังแล้วกลับออกมาเมื่ออากาศแจ่มใส อย่างนี้ไม่ขาด^{๑๒๔} กลับออกมาเมื่อฝนหยุดตก

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตรมี ๓ ระดับ คือ (๑) อัมภิกาสิกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ จะเข้าไปฟังหรืออิงต้นไม้หรือภูเขาหรือเรือนไม้ได้ ต้องทำกระหม่อมผ้า (กางกลด) อยู่ ณ ที่กลางแจ้งเท่านั้น (๒) อัมภิกาสิกภิกษุชั้นกลาง จะเข้าไปฟังหรืออิงต้นไม้ ภูเขาและบ้านได้ แต่จะไม่เข้าไปอยู่ข้างใน (๓) อัมภิกาสิกภิกษุชั้นต่ำ เจื่อมเขาซึ่งมีขอบเขตมิได้ มุงบัง หรือปะรำที่มุงบังด้วยกิ่งไม้หรือผ้ากลดหยาบๆ หรือกระต๊อบซึ่งอยู่ตามทีนั้นๆ เป็นต้น ทอดทิ้งไว้แล้วสามารถใช้ได้

๕) ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตรมี ๕ ประเภท คือ (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มึนงายจึงปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความ

^{๑๒๒} พระครูสิริกิจจาภรณ์ (เสริม กตกิจโจ), “โอสถานิกมรดกในพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษา หลวงพ่อเกษม เขมโก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๑๒๓} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๖.

^{๑๒๔} พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๓๗.

อยากครอบงำจึงปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเจียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการอยู่ในที่แจ้งมีประโยชน์อันงามนี้จึงปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร^{๑๒๕} ในประโยชน์ทั้ง ๕ ประเภท ประเภทที่ ๕ ปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร เพราะเห็นประโยชน์ของการอยู่กลางแจ้งเพื่อการขัดเกลากิเลส เป็นการปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทรงยกย่องและสรรเสริญ

๖) ความสิ้นสุดแห่งรุดงค์ รุดงค์นี้ย่อมสิ้นสุด^{๑๒๖} คือ หายจากสภาพรุดงค์ ในขณะที่ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตรทั้ง ๓ ประเภทนี้ เข้าไปสู่ที่อยู่อันมีหลังคาหรือเข้าไปสู่โคนไม้เพื่อจะอยู่อาศัย หรือทำอรุณให้ขึ้นในที่อยู่ซึ่งมีหลังคาหรือที่โคนไม้

๗) อาณิสส อาณิสสในรุดงค์นี้^{๑๒๗} มีดังนี้ (๑) เป็นการตัดความกังวลในที่อยู่เสียได้ (๒) เป็นอุบายบรรเทาถิ่นมิทระ คือ ความง่วงเหงาหาวนอน (๓) เป็นผู้สมควรแก่การที่จะสรรเสริญว่า ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีบ้าน ไม่ติดข้องเที่ยวไปมีอาการปานดังฝูงเนื้อ ฉะนั้น (๔) เป็นผู้สิ้นความเกียวกะ (๕) เป็นผู้จาริกไปได้ในทิศทั้ง ๔ (๖) เป็นผู้มีความประพฤติดุจสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร สมควรแก่ภาวะของผู้ไม่มีเรือน กำจัดความง่วงเหงาหาวนอนให้สร้างชา อันจะมาซึ่งความเป็นผู้ยินดีในภาวนา ไม่นานย่อมจะได้ประสบซึ่งความยินดีในรสอันเกิดแต่ความสงัด

๒.๔.๑๑ โสสานิกังคะ อยู่ป่าช้าเป็นวัตร สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของ โสสานิกังคะ หมายถึงการที่ภิกษุอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ^{๑๒๘} พระครูสิริกิจจาภรณ์ (เสริม กตกิจโจ) ได้กล่าวถึงการปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตรของหลวงพ่อกษม เขมโก โดยจุดเริ่มแรกในอันที่จะนำไปสู่การปฏิบัติโสสานิกรุดงค์ก็คือการเพ่งกสิณ ใช้กะโหลกหัวผีเป็นนิมิตเพื่อฝึกความกล้าเด็ดเดี่ยวมั่นคง เพราะการที่จะถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตรนั้น เป็นเรื่องที่ปฏิบัติได้ยากและลำบากยิ่ง นับว่าท่านเป็นผู้มีพื้นฐานด้านการฝึกตนได้เป็นอย่างดี^{๑๒๙} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ได้กล่าวถึงการอยู่ป่าช้า ว่าเป็นการเข้าไปอยู่ในป่าช้า ให้ไปเห็นความตายของคนแล้วพิจารณาซากศพและความตาย เป็นการเจริญอุสภกรรมฐานและมรณกรรมฐาน

^{๑๒๕} พระมหาบุญเลิศ ฐานทีนโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

^{๑๒๖} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๗.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

^{๑๒๙} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, เข้าสู่แดนนิพพาน : รุดงค์วัตรเครื่องห้ามลัทธิกิเลส, [ออนไลน์]. [๓ ก.พ. ๒๕๕๖].

สรุป โสสานิกังคะ หมายถึง การปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นปกติของภิกษุผู้ที่ต้องการฝึกจิตให้มีความกล้าเด็ดเดี่ยวมั่นคง ซึ่งต้องเริ่มจากการพิจารณากระดูกคนตายก่อนแล้วจึงพิจารณาซากศพที่อยู่ตามป่าช้า เพื่อให้จิตมีความมั่นคงและสติแก่กล้า

๑) การสมาทาน ภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตร สามารถสมาทานเอาแล้ว ด้วยคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือรวมกันทั้งสองอย่างก็ได้ จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ^{๑๓๐} (๑) น สุสานํ ปฏิกฺขิปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสศที่อันมิใช่สุสาน (๒) โสสานิกงฺคํ สมาทียามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้อยู่ในป่าช้าเป็นปกติ ภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตรจะต้องกล่าวเปล่งวาจาหรือกล่าวภายในใจก็ได้ เป็นอันว่าได้สมาทานเอาแล้วซึ่งการปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ด้วยคำสมาทานที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ไม่ควรกำหนดหมายเอาไว้ว่า ที่ตรงนี้เป็นป่าช้าเพราะเมื่อยังมีได้เผาศพสถานที่นั้นจะได้ชื่อว่าป่าช้าไม่ได้ นับตั้งแต่ที่มีการเผาศพ แม้เขาจะทิ้งไปแล้วถึง ๑๒ ปีสถานที่นั้นก็ยังคงเป็นป่าช้าอยู่ ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตรควรจะกราบเรียนพระสังฆเถระ หรือบอกเจ้าหน้าที่หรือผู้ดูแลป่าช้านั้นให้ทราบก่อนเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจจะเกิดขึ้น

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าเกิดฝนตก ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตรสามารถที่จะเข้าไปอยู่ใต้ที่มุงบังแล้วกลับออกมาเมื่ออากาศแจ่มใส อย่างนี้ไม่ขาด

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตรมี ๓ ระดับ คือ (๑) โสสานิกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ ต้องอยู่ ณ ป่าช้าซึ่งมีการเผาศพประจำ มีศพประจำและมีการร้องให้เป็นเนืองนิจเท่านั้น (๒) โสสานิกภิกษุชั้นกลาง ต้องอยู่ ณ ป่าช้าซึ่งมีการเผาศพประจำหรือมีศพประจำหรือมีการร้องให้อย่างใดอย่างหนึ่ง (๓) โสสานิกภิกษุชั้นต่ำ อยู่ป่าช้าที่พอจะเข้าลักษณะแห่งป่าช้าตามนัยที่กล่าวแล้ว ก็เป็นการสมควรระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้จะปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตร ควรเริ่มจากการปฏิบัติในระดับขั้นต่ำก่อน เมื่อชำนาญแล้วจึงเพิ่มระดับการปฏิบัติขึ้นไป เพื่อให้สติปัญญาสามารถปรับให้เข้ากับป่าช้าได้ ไม่สติแตกเมื่อเจอสิ่งที่ไม่ขาดคิดภายในป่าช้า

๕) ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ป่าช้าเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ^{๑๓๑} (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มกมายจึงอยู่ป่าช้า (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงอยู่ป่าช้า (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงอยู่ป่าช้า (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธรเจ้า พระสาวกของพระพุทธรเจ้าสรรเสริญจึงอยู่ป่าช้า (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเยียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการอยู่ป่าช้ามีประโยชน์อันงามนี้จึงอยู่ป่าช้าในทั้ง ๕ ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่

^{๑๓๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๘.

^{๑๓๑} พระมหาบุญเลิศ ฐานทีโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

ปาชาเป็นวัตร ประเภทที่ ๕ เป็นประเภทที่ปฏิบัติถูกต้องได้เหมาะสมและถูกต้องตรงตามวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติถูกต้องวัตร อันพระพุทธรเจ้าและพระ

อริยสาวกยกย่องสรรเสริญ

๖) ความสิ้นสุดแห่งรุดงค์ รุดงค์นี้ย่อมสิ้นสุด คือหายจากสภาพรุดงค์ โดยภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ปาชาเป็นวัตรทั้ง ๓ ประเภทนี้ เมื่อสมทานแล้วไปค้างแรมที่อื่นที่ไม่ใช่ปาชา

๗) อาณิสส อาณิสสในรุดงค์นี้ มีดังนี้คือ (๑) ได้มรณสติ การพิจารณาความตาย (๒) มีการอยู่อย่างไม่ประมาท (๓) ได้ประสพอสุภนิมิต (๔) บรรเทาเสียได้ซึ่งความกำหนัดในกาม (๕) ได้เห็นสภาพแห่งกายเนืองๆ (๖) เป็นผู้มากด้วยความสังเวชสลดใจ (๗) ละเสียได้ซึ่งความเมาในความไม่มีโรค เป็นต้น (๘) ครอบงำเสียได้ซึ่งภัยอันน่ากลัว (๙) มีภาวะเป็นที่เคารพและเป็นที่น่าสรรเสริญของมนุษย์ทั้งหลาย (๑๐) เป็นผู้มีความประพฤติดุจสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น

สรุปได้ว่า ผู้ปฏิบัติอยู่ปาชาเป็นวัตรเห็นศพอยู่เป็นประจำจิตของท่านจะไม่ตกไปสู่อำนาจของกาม และย่อมประสพความสังเวชสลดใจ ไม่มีความมัวเมาในร่างกาย เป็นต้น

๒.๔.๑๒ ยถาสันถติกังคะ อยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของ ยถาสันถติกังคะ คือ การอยู่ในเสนาสนะที่สงฆ์มอบให้หรือจัดแจงให้แล้วตั้งแต่แรกอย่างไรเป็นปกติ^{๑๓๒} คณะศิษย์ยานุศิษย์ของหลวงปู่ชา ได้กล่าวถึงคำสั่งสอนอบรมของหลวงปู่ชาได้เคยกล่าวถึง ยถาสันถติกังคะ ไว้ว่า คือ การให้อยู่ตามที่ๆ ครูบาอาจารย์จัดให้ บางครั้งเพื่อความเหมาะสมบางประการ หากจะต้องมีการโยกย้ายจากที่เดิมไปอยู่กุฏิหลังอื่น ก็ต้องไปตามคำสั่ง เป็นข้อวัตรที่มีประโยชน์ ช่วยไม่ให้พระภิกษุติดที่อยู่ ถ้าผู้ใดจากไปแล้วกลับมาใหม่ ก็หาที่อยู่กันใหม่พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ได้ให้ความหมายของ ยถาสันถติกังคะ คือ การอยู่เสนาสนะที่ท่านจัดให้อย่างไรก็อยู่ตามที่ท่านจัดให้ เป็นรุดงค์ที่ปราบกิเลสความลุ่มตัวของพระภิกษุ^{๑๓๓} สรุป ยถาสันถติกังคะ หมายถึง การปฏิบัติอยู่เสนาสนะที่ครูบาอาจารย์จัดให้ตั้งแต่แรกเป็นปกติ ไม่ว่าจะเลวหรือประณีตก็ตาม เป็นการทำลายความลุ่มตัวและการติดในเสนาสนะของภิกษุ

๑) การสมทาน ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร สามารถสมทานด้วยคำสมทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสองอย่างรวมกันก็ได้ จากคำสมทาน ๒ อย่างนี้คือ (๑) เสนาสนโลลุปปี ปฏิกุชิปามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสศความละโมภในเสนาสนะ(๒) ยถาสันถติกังคสมาทิยามิ ข้าพเจ้าขอสมทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะตามที่จัดแจงไว้แล้วอย่างใดเป็นปกติซึ่งในการสมทานนี้จะสำเร็จได้ด้วยการกล่าวเปล่งวาจาหรือกล่าวในใจตามแต่ต้องการ

^{๑๓๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๘๗.

^{๑๓๓} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, เข้าสู่แดนนิพพาน : รุดงค์วัตรเครื่องห้ามล้นกิเลส, [ออนไลน์]. [๓ ก.พ. ๒๕๕๖].

๒)กรรมวิธี เสนาสนะใดที่สงฆ์ให้ภิกษุรับเอาแล้ว ด้วยคำว่าเสนาสนะนี้ถึงแก่ท่าน ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร พึงยินดีเสนาสนะนั้นเท่านั้น ไม่ขับไล่ภิกษุอื่นให้ลุกหนีไปจากเสนาสนะที่ไม่ใช่เสนาสนะของตน

๓)ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ถ้าเกิดฝนตก ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตรสามารถเข้าอยู่ในเสนาสนะอื่นได้ แล้วกลับออกมาเมื่ออากาศแจ่มใส อย่างนี้ไม่ขาด เพราะเป็นการเข้าพักชั่วคราวในตอนฝนตก ไม่ได้อยู่ประจำในเสนาสนะนั้น

๔) ระดับการปฏิบัติ ระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตรมี ๓ ระดับ คือ (๑) ยถาสันถติกภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ จะไม่สอบถามว่าเสนาสนะที่จัดให้แก่ตนว่า ไกลไหม ใกล้ไหม มีมนุษย์และสัตว์รบกวนไหม ร้อนไหม หรือเย็นไหม (๒) ยถาสันถติกภิกษุชั้นกลาง จะสอบถามว่าเสนาสนะที่จัดให้แก่ตนว่า ไกลไหม ใกล้ไหมมีมนุษย์และสัตว์รบกวนไหม ร้อนไหม หรือเย็นไหม แต่ไม่ได้ไปตรวจดู (๓) ยถาสันถติกภิกษุชั้นต่ำ จะสอบถามและไปตรวจดูเสนาสนะ ถ้าไม่ชอบใจเสนาสนะหลังนั้น จะเปลี่ยนเอาเสนาสนะหลังอื่นก็ได้ในระดับของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตรนั้น จะทำการเลือกปฏิบัติว่า จะปฏิบัติชั้นอุกฤษฏ์หรือชั้นกลาง หรือชั้นต่ำ ขึ้นอยู่กับกาล เวลา และสถานที่ เพื่อความเหมาะสม ไม่ควรเลือกปฏิบัติชั้นใดชั้นหนึ่งอย่างเคร่งครัดเพราะจะทำให้เกิดทิฐิแฝงอยู่กับธุดงค์ที่ตนสมาทานนั้น

๕)ประเภท ประเภทของภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตรมี ๕ ประเภทคือ^{๓๓๔} (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะเป็นผู้มกมายจึงปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธรูป พระสาวกของพระพุทธรูปเจ้าสรุเสริญจึงปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร (๕) เพราะอาศัยความมกน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเงียบสงัด และเพราะอาศัยว่าการอยู่ในเสนาสนะอันท่านจัดให้อย่างไรมีประโยชน์อันงานนี้จึงปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตรในบรรดาของภิกษุทั้ง ๕ ประเภทที่กล่าวมานี้ ประเภทที่ ๑ ถึง ๔ เป็นประเภทที่ปฏิบัติโดยไม่ได้ต้องการกำจัดกิเลสหรือขัดเกลาภิเลส แต่ประเภทที่ ๕ เป็นประเภทที่ปฏิบัติเพื่อขัดเกลาภิเลสให้เป็นผู้มกน้อย สันโดษ อันเป็นจุดประสงค์ของการปฏิบัติธุดงค์วัตร ซึ่งเป็นที่สรรเสริญของพระพุทธรูปเจ้าและพระอริยสาวก

๖) ความสิ้นสุดแห่งธุดงค์ ธุดงค์นี้ย่อมสิ้นสุด คือหายจากสภาพธุดงค์ ในขณะที่ภิกษุผู้ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตรทั้ง ๓ ประเภท เกิดความไม่ยินดีในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้ คือย้ายเสนาสนะใหม่หลังจากที่ได้เข้าไปอยู่ในเสนาสนะนั้นแล้ว

^{๓๓๔}พระมหาบุญเลิศ ฐานทิโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

๗) **อานิสงส์** อานิสงส์ในธุดงค์นี้^{๑๓๕} มีดังนี้ คือ (๑) เป็นการกระทำตามพระพุทโธวาทข้อว่า ได้สิ่งใดก็พึงยินดีด้วยสิ่งนั้น^{๑๓๖} (๒) เป็นผู้มุ่งประโยชน์ให้แก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย (๓) เป็นการสละความเลือกในของเลวและของประณีต (๔) เป็นการสละเสียได้ซึ่งความดีใจและความเสียใจ (๕) เป็นการปิดประตูแห่งความมกมาก (๖) เป็นผู้มีความประพฤติดุสมควรแก่คุณมีความมกน้อย เป็นต้น

สรุปได้ว่า ภิกษุผู้สำรวม ผู้มีปัญญา ปฏิบัติอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้อย่างไรเป็นวัตร เมื่อได้เสนาสนะใดก็ยินดีด้วยเสนาสนะนั้น ไม่เลือกมาก ย่อมนอนเป็นสุขในเสนาสนะที่แม้ปูลาดด้วยหญ้าก็ตามและไม่ดีใจในเสนาสนะที่ดีๆ ได้ของเลวมาแล้วก็ไม่เสียใจ

๒.๔.๑๓ เนสัชชีกังคะ การนั่งเป็นวัตร สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) ได้ให้ความหมายของการนั่งเป็นวัตร หมายถึงการห้ามอิริยาบถนอนเสียแล้วอยู่ด้วยอิริยาบถ^{๑๓๗} พระมหาบัว ญาณสัมปันโน ได้ให้ความหมายของ เนสัชชชี ไว้ว่า เป็นการปฏิบัติไม่นอนเป็นคืบๆไป เพื่อการฝึกการทรมานตนประกอบความพากเพียรให้มาก แต่ไม่ได้หมายถึงไม่นอนตลอดไปธุดงค์ข้อนี้ปฏิบัติเป็นกาลเป็นเวลาเป็นคราวๆไป หรือจะไม่นอนสองคืนสามคืนก็แล้วแต่ตั้งสัจอธิษฐานตั้งนั้น การปฏิบัตินั่งเป็นวัตร หมายถึง การห้ามนอนหรือการอยู่ในกิริยาบถ ยืน เดิน นั่งยกเว้นนอนนั่นเอง เพื่อประกอบความเพียรเจริญสมาธิภาวนา

๑) การสมาทาน ภิกษุผู้ปฏิบัตินั่งเป็นวัตร จะสมาทานด้วยคำสมาทานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสอง จากคำสมาทาน ๒ อย่างนี้ คือ (๑) เสยย์ ปฏิภาณิขามิ ข้าพเจ้าขอปฏิเสธอิริยาบถนอน (๒) เนสัชชีกังคะ สมาทียามิ ข้าพเจ้าขอสมาทานเอาซึ่งองค์แห่งภิกษุผู้มีอันอยู่ด้วยอิริยาบถนั่งเป็นปกติการสมาทานจะกระทำได้ด้วยการเปล่งวาจาหรือการกล่าวในใจก็ได้ เป็นอันภิกษุได้สมาทานแล้วซึ่งการนั่งเป็นวัตร

๒) กรรมวิธี ภิกษุผู้ปฏิบัตินั่งเป็นวัตร ต้องลุกขึ้นเดินจงกรมให้ได้ยามหนึ่ง ในบรรดาสามยามแห่งราตรี คือจะต้องเดินจงกรมเป็นเวลา ๔ ชม. โดยจะเดินตั้งแต่ ๑๘.๐๐-๒๒.๐๐ น. หรือ ๒๒.๐๐-๐๒.๐๐ น. หรือ ๐๒.๐๐-๐๖.๐๐ น. เลือกเดินช่วงเวลาใดก็ได้ในสามยามที่กล่าวมานี้ หรืออาจจะเจริญสมาธิด้วยกิริยายืน เดิน นั่ง สลับกันไปจนครบราตรี หรืออาจจะปฏิบัติไปในทางที่นั่งมากกว่า การเดินก็ได้ตามจริตนิสัยของตนคือ ถ้านั่งเจริญสมาธิได้ดีก็ควรนั่งให้นานกว่าเดิน

๓) ข้อผ่อนปรนในการสมาทาน ในการสมาทานปฏิบัตินั่งเป็นวัตร ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน แต่มีระเบียบอนุโลมตามเหตุการณ์ เพื่อหยอดยาเข้าในจุมูก การกระทำเช่นนี้ไม่ขาดจากการสมาทาน เพราะเป็นการเพื่อรักษาอาการป่วย

^{๑๓๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๒๒.

^{๑๓๖} วิ. ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๗๙๓/๑๒๘, ขุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๑๓๖/๕๖.

^{๑๓๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๒๓.

๔) ระดับการปฏิบัติ เมื่อว่าโดยระดับภิกษุผู้ปฏิบัติเป็นวัตร นี้มี ๓ ระดับ คือ (๑) เนสัชชิก ภิกษุชั้นอุกฤษฏ์ หมอนอิงข้าง แคร่งทำด้วยผ้า และผ้าสายโยงใช้ไม่ได้ทั้งนั้น (๒) เนสัชชิกภิกษุชั้น กลาง ในของ ๓ อย่างที่กล่าวมาใช้อย่างใดอย่างหนึ่งได้ (๓) เนสัชชิกภิกษุชั้นต่ำ พนักอิงข้าง แคร่ง ทำด้วยผ้า ผ้าสายโยง หมอนพิง เก้าอี้มีองค์ ๕ คือเท้า ๔ พนักหลัง ๑ และเก้าอี้มีองค์ ๗ คือเท้า ๔ พนักหลัง ๑ พนักข้างใน ๒ ใช้ได้ทั้งนั้นระดับการปฏิบัติของภิกษุผู้ปฏิบัติเป็นวัตรจะแบ่งตาม อุปกรณ์ที่ช่วยในการนั่ง เช่นหมอน แคร่ ผ้า เก้าอี้ เป็นต้น คือ ถ้ายังมีอุปกรณ์อำนวยความสะดวกสบายในการนั่งมากเท่าใด ระดับการปฏิบัติก็จะลดระดับลง

๕) ประเภท ประเภทภิกษุผู้ปฏิบัติเป็นวัตร มี ๕ ประเภท คือ (๑) เพราะเป็นผู้เขลาเพราะ เป็นผู้มงายจึงปฏิบัติเป็นวัตร (๒) เป็นผู้ปรารถนาเลวทรามถูกความอยากครอบงำจึงปฏิบัติเป็น วัตร (๓) เพราะมัวเมาเพราะจิตฟุ้งซ่านจึงปฏิบัติเป็นวัตร (๔) เพราะเข้าใจว่าพระพุทธเจ้า พระ สาวกของพระพุทธเจ้าสรรเสริญจึงปฏิบัติเป็นวัตร (๕) เพราะอาศัยความมักน้อย สันโดษ ขัดเกลา ความเยียบสัด และเพราะอาศัยว่าการถือการนั่งมีประโยชน์อันงามนี้จึงปฏิบัติเป็นวัตร^{๑๓๘}

๖) ความสิ้นสุดแห่งจุดตั้ง จุดตั้งนี้ย่อมสิ้นสุดเมื่อภิกษุผู้ปฏิบัติเป็นวัตรเอนหลังลงนอน

๗) อานิสงส์ อานิสงส์ในจุดตั้งนี้ มีดังนี้ คือ (๑) เป็นการตัดซึ่งความผูกพันแห่งจิตที่ตรัสไว้ว่า เป็นผู้ชวนหาความสุขในกามอนความสุขในการเอนหลัง ความสุขในการหลับ(๒) ความเป็นสัปปา ยะแก่การบำเพ็ญกัมมัฏฐานทั้งปวง (๓) ความเป็นผู้มีอิริยาบถเป็นที่น่าเลื่อมใส(๔) เป็นการเกื้อหนุน แก่การเริ่มทำความเพียร (๕) เป็นการเพิ่มพูนการปฏิบัติชอบให้เจริญยิ่งขึ้น สรุปลักษณะผู้ปฏิบัติเป็น วัตร มีความเพียร ละความสุขในการนอน ความสุขในการหลับแล้วย่อมได้ประสบซึ่งปิติและสุข อัน ปราศจากอาภิส

จากการศึกษาประเภทของจุดตั้งทั้ง ๑๓ ประเภทนั้น ทำให้พอสรุปได้ว่า จุดตั้งทั้ง ๑๓ ประเภท สามารถจัดแบ่งออกได้เป็น ๔ หมวด คือ หมวดที่ ๑ จีวรปฏิสังยุตต์ จุดตั้งเกี่ยวกับจีวร ได้แก่ ปิงสุกุกังคะ (ถือการใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) และเตจีวรึงคะ (ถือการใช้ผ้าไตรจีวรเป็นวัตร) หมวดที่ ๒ ปินทปาตปฏิสังยุตต์ จุดตั้งเกี่ยวกับบิณฑบาต ได้แก่ ปินทปาตีกังคะ (ถือการเที่ยว บิณฑบาตเป็นวัตร) สพาทานจาริกังคะ (ถือการเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับบ้านเป็นวัตร) เอกาสนิกัง คะ(ถือการนั่งฉันอาสนะเดียวเป็นวัตร) ปัตตปิมทิกังคะ (ถือการฉันในบาตรเป็นวัตร) และขลุปัจฉากัต ติกังคะ(ถือการไม่ฉันปัจฉากัตเป็นวัตร) หมวดที่ ๓ เสนาสนปฏิสังยุตต์ จุดตั้งเกี่ยวกับเสนาสนะ ได้แก่ อรัญญิกังคะ (ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร) รุกขมูลิกังคะ (ถือการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร) อัปโภาสีกัง คะ (ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นวัตร) โสสานิกังคะ (ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร) และยถาสันถติกังคะ (ถือ การอยู่เสนาสนะตามที่ได้เป็นวัตร) หมวดที่ ๔ วิริยปฏิสังยุตต์ จุดตั้งเกี่ยวกับความเพียร ได้แก่ เนสัช

^{๑๓๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทิโนและคณะ, อริยวินัย, หน้า ๓๖๗.

ชิกังคะ(ถือการนั่งเป็นวัตร) ซึ่งรุดงค์แต่ละข้อนั้นจะมีคำสมาทานที่แตกต่างกันออกไป โดยแต่ละข้อจะมีคำสมาทานอยู่ ๒ แบบให้เลือกสมาทานหรือจะสมาทานรวมกันทั้ง ๒ แบบก็ได้ เมื่อสมาทานแล้วก็มีระดับชั้นในการถือรุดงค์ข้อนั้นมีแบบอุกฤษฏ์(เคร่งครัด) แบบกลาง(ปานกลาง) แบบต่ำ(เพลาๆ) เช่น ภาณูที่ถือการใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ภาณูผู้ถือแบบเคร่งครัดจะรับเอาเฉพาะผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้าเท่านั้น ภาณูผู้ถือแบบกลางจะรับเอาผ้าที่หายกถวายทอดไว้ด้วยความประสงค์ว่า บรรพชิตทั้งหลายจักเก็บเอาไปและภาณูผู้ถือแบบเพลาๆจะรับเอาผ้าที่หายกถวายโดยวางทอดไว้ ณ ที่ใกล้เท้า รุดงค์ข้ออื่นๆก็จะมีระดับในการถือปฏิบัติในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน ภาณูผู้ถือปฏิบัติรุดงค์ก็จะได้รับอานิสงส์แตกต่างกันออกไปตามรุดงค์ที่สมาทาน แต่โดยรวมแล้วรุดงค์เป็นเครื่องฆ่าหรือกำจัดกิเลสทำให้ผู้ถือปฏิบัติมีความมกน้อย ความสันโดษ ความเป็นผู้เลี้ยงง่าย เป็นต้น

๒.๕ องค์คุณแห่งรุดงค์ ๑๓

องค์คุณแห่งรุดงค์ ๑๓ เป็นคุณที่มีลักษณะของคุณประโยชน์ของรุดงค์วัตร เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงในรุดงค์วัตร ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงยกย่องรุดงค์วัตรเป็นอย่างมากเพราะรุดงค์วัตรเป็นข้อวัตรสำหรับขัดเกลาภิเลส ซึ่งองค์คุณแห่งรุดงค์วัตรนี้มีอยู่ในรุดงค์วัตรทั้ง ๑๓ ข้อ ซึ่งเมื่อภาณูปฏิบัติให้มากก็จะยิ่งได้เห็นองค์คุณของรุดงค์วัตรชัดเจนมากยิ่งขึ้นไปด้วย ถึงแม้ภาณูจะนำรุดงค์วัตรมาปฏิบัติเพียงข้อเดียวหรือหลายข้อองค์คุณนี้ก็จะมีอยู่ครบเช่นเดิม องค์คุณที่ว่านี้มีทั้งหมด ๒๘ ประการด้วยกัน คือ^{๑๓๙} (๑) เป็นของมีอาชีวะบริสุทธ์ (๒) เป็นของมีความสุขเป็นผล (๓) เป็นของไม่มีโทษ (๔) เป็นของไม่ยังผู้อื่นให้ลำบาก (๕) เป็นของไม่มีภัย (๖) เป็นของไม่เบียดเบียนพร้อม (๗) เป็นของมีความเจริญส่วนตัว (๘) เป็นของหาความเสียมิได้ (๙) เป็นของหาความล่องลงมิได้ (๑๐) เป็นเครื่องรักษาตัว (๑๑) เป็นของให้ผลที่ปรารถนา (๑๒) เป็นเครื่องทรมาณของสัตว์ทั้งปวง (๑๓) เป็นของแก้กุลแก่ความระวัง (๑๔) เป็นของสมควร (๑๕) เป็นของไม่อาศัยตนหามานะทิฎฐิ (๑๖) เป็นเครื่องพ้นพิเศษ (๑๗) เป็นเครื่องสิ้นไปแห่งราคะ (๑๘) เป็นเครื่องสิ้นไปแห่งโทสะ (๑๙) เป็นเครื่องสิ้นไปแห่งโมหะ (๒๐) เป็นเครื่องละมานะ (๒๑) เป็นเครื่องตัดความตรึกชั่วเสีย (๒๒) เป็นเครื่องข้ามความสงสัย (๒๓) เป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านเสีย (๒๔) เป็นเครื่องละความไม่ยินดี (๒๕) เป็นเครื่องทนทานต่อกิเลส (๒๖) เป็นของซึ่งไม่ได้ (๒๗) เป็นของไม่มีประมาณ (๒๘) เป็นเครื่องถึงธรรมที่สิ้นไปแห่งสรรพทุกข์

องค์คุณแห่งรุดงค์วัตร ๑๓ เป็นคุณที่เกิดจากตัวของรุดงค์วัตร ถึงแม้จะไม่มีภาณูปฏิบัติหรือมีการปฏิบัติองค์คุณนี้ก็ยังมีอยู่ในตัวของรุดงค์วัตรเอง ซึ่งองค์คุณดังกล่าวได้แก่ รุดงค์เป็นสิ่งที่ไม่มีภัย เป็นสิ่งที่ให้ผลน่าปรารถนา เป็นสิ่งที่เอื้อต่อการระมัดระวังและเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น

^{๑๓๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิลินทปัญหา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔๓-๔๔๔.

๒.๖ อานิสงส์ของรุดงค์ ๑๓

อานิสงส์ หมายถึง ผลดีหรือผลที่น่าปรารถนาน่าพอใจ อันสืบเนื่องหรือพลอยได้จากการกระทำความดี ซึ่งอานิสงส์ของรุดงค์วัตรก็คือ ผลที่น่าปรารถนาน่าพอใจ อันเป็นผลมาจากการปฏิบัติรุดงค์วัตร เมื่อภิกษุผู้ถือปฏิบัติรุดงค์โดยชอบเหล่านั้น จะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอานิสงส์ของรุดงค์ ๑๓ ซึ่งผลที่จะได้รับเมื่อปฏิบัติรุดงค์วัตร จะมีอยู่ด้วยกัน ๒ ระดับคือ ระดับเบื้องต้นเป็นอานิสงส์ของการถือปฏิบัติของภิกษุที่ไม่ได้ปฏิบัติเคร่งครัดหรือไม่ได้ปฏิบัติเป็นประจำและมีการปฏิบัติที่ไม่ต่อเนื่องจะได้รับอานิสงส์ ๑๘ ประการ ส่วนระดับเบื้องสูงเป็นอานิสงส์ของการถือปฏิบัติของภิกษุที่มีการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เป็นประจำและต่อเนื่องจะได้รับอานิสงส์ ๓๐ ประการ ซึ่งแต่ละระดับมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๖.๑ ระดับเบื้องต้น มี ๑๘ ประการ^{๑๔๐} คือ ๑) อาจารย์ของบุคคลเหล่านั้นเป็นของบริสุทธิ์ดี ๒) ปฏิปทาของบุคคลเหล่านั้นเป็นของเต็มด้วยดี ๓) สิ่งที่เป็นไปทางกายและสิ่งที่เป็นไปทางวาจาเป็นของอันบุคคลเหล่านั้นรักษาดีแล้ว ๔) มโนสมาจารของบุคคลเหล่านั้นบริสุทธิ์ดี ๕) ความเพียรเป็นของอันบุคคลเหล่านั้นประคองไว้ด้วยดี ๖) ภัยของบุคคลเหล่านั้นย่อมเข้าไประงับ ๗) อุตตานุทธิของบุคคลเหล่านั้นไปปราศแล้ว ๘) ความอาฆาตเป็นของอันบุคคลเหล่านั้นงดเว้นได้ ๙) เมตตาเป็นของอันบุคคลเหล่านั้นเข้าไปตั้งไว้แล้ว ๑๐) อาหารเป็นของอันบุคคลเหล่านั้นกำหนดรู้แล้ว ๑๑) บุคคลนั้นเป็นผู้อันสัตว์ทั้งปวงกระทำความเคารพ ๑๒) บุคคลนั้นเป็นผู้รู้ประมาณในโภชนะ ๑๓) บุคคลนั้นเป็นผู้ประกอบตามความเป็นผู้ตื่น ๑๔) บุคคลนั้นเป็นผู้หาที่อยู่ไม่ได้ ๑๕) บุคคลนั้นเป็นผู้มีอันอยู่ในที่สำราญเป็นปกติ ๑๖) บุคคลนั้นเป็นผู้เกลียดบาป ๑๗) บุคคลนั้นเป็นผู้มีความเจียมเป็นที่มาอินดี ๑๘) บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่ประมาทเนื่องนิย

๒.๖.๒ ระดับเบื้องสูง เมื่อภิกษุปฏิบัติให้มากแล้ว เสพเนื่องๆแล้ว สัมสมให้เต็มรอบแล้วในกาลก่อน ฉะนั้นย่อม เข้าถึงพร้อมด้วยคุณอันประเสริฐอีก ๓๐ ประการ^{๑๔๑} คือ ๑) เป็นผู้มั่งจิตประกอบด้วยเมตตาอันสนิทอ่อนละมุน ๒) เป็นผู้มั่งกิเลสอันฆ่ากำจัดแล้ว ๓) เป็นผู้มีความเยอหยิ่งด้วยอำนาจความถือตัว อันกำจัดให้พินาศแล้ว ๔) เป็นผู้มีความเชื่อไม่หวั่นไหว ตั้งมั่น หาความเคลือบแคลงมิได้ ๕) เป็นผู้มั่งอันได้สมบัติ อันบริบูรณ์เยือกเย็น น่ารื่นรมย์ น่าอยากได้ อันละเอียดเป็นสุข ๖) เป็นผู้อบรมด้วยของหอมอันสะอาด หาชของหอมอื่นเสมอไม่ได้ อันประเสริฐ คือ ศิล ๗) เป็นผู้เป็นที่รักเป็นที่ให้ใจเอิบอาบแห่งเทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย ๘) เป็นผู้อันพระอริยบุคคลผู้ประเสริฐ มีอาสวะสิ้นแล้ว ปรารถนาแล้ว ๙) เป็นผู้อันเทพตามนุษย์ทั้งหลายกราบไหว้บูชา ๑๐) เป็นผู้อันชนผู้บัณฑิตรู้วิเศษชื่นชมสรรเสริญแล้ว ๑๑) เป็นผู้อันโลกไม่ฉาบทาไว้ในโลกนี้และโลกหน้า ๑๒) เป็นผู้มั่งปกติเห็นภัยแม้

^{๑๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๔-๔๔๕.

^{๑๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๖-๔๔๗.

ในโทษเล็กน้อย ๑๓) เป็นผู้ยังประโยชน์อันประเสริฐ คือ มรรคและผลให้สำเร็จแก่ชนผู้ต้องการ
 สมาบัติ ๑๔) เป็นผู้มีส่วนแห่งปัจจัยลาภอันไพบูรณ์ประณีต ที่สัตว์โลกบูชาแล้ว ๑๕) เป็นผู้อยู่ในที่มิใช่
 ที่อยู่เป็นหลังแหล่ง ๑๖) เป็นผู้มีความอย่างประเสริฐเป็นธรรมที่อยู่ ๑๗) เป็นผู้ที่มีที่ตั้งแห่งชาย คือ
 กิเลสอันรื้อแก้แล้ว ๑๘) เป็นผู้มีความดีผู้กันไว้อันทำลายแล้วหักแล้วตัดเสียแล้ว ๑๙) เป็นผู้ที่มีธรรมไม่
 กำเริบ ๒๐) เป็นผู้ที่มีอยู่อย่างจัดไว้โดยเฉพาะ ๒๑) เป็นผู้มอันบริโภคสิ่งหาโทษมิได้ ๒๒) เป็นผู้พ้นพิเศษ
 แล้วจากคติ ๒๓) เป็นผู้มีความสงสัยอันข้ามสิ้นแล้ว ๒๔) เป็นผู้มิตนอันอาบแล้วด้วยวิมุตติ ๒๕) เป็นผู้
 มีธรรมอันเห็นแล้ว ๒๖) เป็นผู้เข้าถึงแล้วซึ่งเครื่องต่อต้านความขลาด อันไม่หวั่นไหว มั่นคง ๒๗) เป็น
 ผู้มีอนุสัยอันถอนขึ้นแล้ว ๒๘) เป็นผู้ถึงแล้วซึ่งธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งสรรพอาสวะ ๒๙) เป็นผู้ที่มีสมาบัติ
 เป็นสุขละเอียดเป็นธรรมที่อยู่มาก ๓๐) เป็นผู้เข้าถึงพร้อมสมณคุณทั้งปวงแล้ว

อานิสงส์ของภิกษุผู้ถือปฏิบัติถูกต้อง สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ระดับด้วยกัน ในระดับ
 เบื้องต้นจะทำให้ภิกษุที่ปฏิบัติมีปฏิภาณที่ดี มีกายวาจาที่ถูกระงับแล้ว ไม่ประมาท ความอาฆาตผู้อื่น
 ลดลง มีความเพียรเป็นนิตย์ มีความเมตตาประจักษ์ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นผลทำให้เกิดกุศล
 กรรมแก่ตนเองและผู้อื่น และเมื่อมีการปฏิบัติถูกต้องครบถ้วนเป็นประจำและต่อเนื่องจนเป็นกิจวัตรประจำ
 ย่อมทำให้ภิกษุได้รับอานิสงส์ในระดับเบื้องต้นสูงขึ้นไปอีก อันได้แก่ ทำให้จิตประกอบด้วยเมตตา กิเลส
 ถูกกำจัด ความถือตัวไม่มี เห็นธรรม ถอนอนุสัย เข้าถึงพร้อมสมณคุณทั้งปวง เป็นต้น เป็นผลทำให้
 ภิกษุที่สมาทานนั้นเข้าใกล้มรรค ผล นิพพานและยังเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาอีกวิธีหนึ่ง

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า หลักธุดงค์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มี
 ทั้งหมด ๑๓ ประเภท ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติประเภทวัตรที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ ไม่มีการบังคับให้
 ภิกษุทุกรูปต้องปฏิบัติ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจ วัตถุประสงค์เพื่อให้ภิกษุมีความเป็นผู้มีกนน้อย ความ
 สันโดษ ขัดเลากิเลส ไม่สังสมกิเลส ปราบความเพียรและความเป็นผู้เลี้ยงง่าย ซึ่งการปฏิบัติจะช่วย
 เกื้อหนุนการปฏิบัติกัมมัฏฐานให้เจริญขึ้น หรือบรรลุผลเร็วขึ้นเพิ่มส่วนแห่งอริยธรรม คือ ศีล สมาธิ
 ปัญญา วิมุตติวิมุตติญาณทัสสนะให้สูงขึ้น ในการสมาทานธุดงค์แต่ละข้อนั้น มีประเภทการถืออยู่ ๓
 อย่าง คือ (๑) อย่างอุกฤษฏ์ (๒) อย่างกลาง และ (๓) อย่างเพลา ผู้ปฏิบัติธุดงค์สามารถเลือกปฏิบัติให้
 เหมาะสมและตามใจชอบของตน จะปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งก็ได้ หรือจะปฏิบัติธุดงค์หลาย ๆ ข้อ
 พร้อมกันก็ได้ เมื่อถือปฏิบัติย่อมได้รับอานิสงส์ของธุดงค์ ๑๘ ประการและถ้าปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง
 อย่างสม่ำเสมอ จริงจังย่อมเข้าถึงพร้อมด้วยคุณอันประเสริฐอีก ๓๐ ประการ มีเป็นผู้มีจิตประกอบด้วย
 เมตตาอันสนิทอ่อนละมุน เป็นผู้มิกิเลสอันฆ่ากำจัดแล้ว เป็นผู้มีความเยือกหยิ่งด้วยอำนาจความถือตัว
 อันกำจัดให้พินาศแล้ว เป็นผู้มีความเชื่อไม่หวั่นไหว ตั้งมั่น หาความเคลือบแคลงมิได้ เป็นต้น การที่จะ
 สั่งสอนหรือถ่ายทอดการถือปฏิบัติธุดงค์แก่ผู้ที่สนใจนั้น จะต้องต้องมีพ่อแม่ครูอาจารย์ผู้ที่เคยถือปฏิบัติได้
 เป็นอย่างดีเพราะผู้ที่ปฏิบัติจริงเท่านั้น สามารถที่จะอบรมสั่งสอนบอกเล่าให้ผู้อื่นได้รู้เข้าใจและปฏิบัติ

ตามได้อย่างถูกต้อง ดังเช่น พระพุทธสาวกในครั้งพุทธกาล มีพระอัญญาโกณฑัญญเถระ พระ
มหากัสสปเถระ พระสุภูติเถระ พระอนรุทธเถระ เป็นต้น